

Justina Sipavičiūtė

<https://orcid.org/0000-0002-1271-3417>

Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie

Pieczenie Trybunału Głównego Litewskiego w latach 1581–1792. Pieczenie kadencji wileńskiej

Zarys treści

Artykuł ukazuje pieczęcie Trybunału Głównego Litewskiego kadencji wileńskiej z lat 1591–1792. Materiałem do badań były niepublikowane pieczęcie. Artykuł dzieli się na trzy części. W pierwszej podano zwięzłą informację o samej instytucji Trybunału Głównego Litewskiego i jej rozwoju. Część drugą poświęcono analizie zasad używania pieczęci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego w prawie oraz w praktyce. W części trzeciej pieczęcie sądów trybunalskich kadencji wileńskiej poddano analizie heraldycznej i sfragistycznej. Tezę artykułu stanowi twierdzenie, że kwestie przewidziane w statucie Trybunału Głównego Litewskiego z 1581 r. i w konstytucjach sejmowych były realizowane w ówczesnej praktyce. Do artykułu dołączono zdjęcia pieczęci sądów trybunalskich kadencji wileńskiej.

Abstract

The article shows the seals of the Lithuanian Supreme Tribunal of the Vilnius term between 1591 and 1792. It is based on the seals unpublished thus far. The article is divided into three parts. The first offers brief information about the institution of the Supreme Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania and its development. The second part analyses the rules governing the use of the seal of the Lithuanian Supreme Tribunal in law and its practice. In the third part, the seals of the Tribunal Courts of the Vilnius term are analysed in terms of their heraldry and sphragistics. The article's thesis is that the matters provided for in the 1581 Statute of the Grand Duchy of Lithuania Tribunal and the Sejm constitutions were implemented in the practice of the time. The article contains photographs of the Vilnius term's seals of the tribunal courts.

Słowa kluczowe: pieczęć, tłok, heraldyka, Wielkie Księstwo Litewskie, sąd trybunalski

Keywords: seal, stamp, heraldry, Grand Duchy of Lithuania, Tribunal Court

Wprowadzenie

Prawo pieczętnie i same pieczęcie w każdym państwie i w różnych okresach historycznych były zróżnicowane¹ i Wielkie Księstwo Litewskie nie stanowiło tu wyjątku. Stulecie XVI zasługuje na miano wieku reform. Jedną z głównych była reforma sądowa i administracyjna lat 1564–1566. Również na początku XVI w. – w 1529 r. – ukazał się I Statut Litewski, po upływie 37 lat – w 1566 r. – II Statut, ustępując w 1588 r. miejsca III Statutowi. W I Statucie Litewskim znajdujemy tylko kilka artykułów poświęconych pieczęciom, a dopiero w II Statucie Litewskim po raz pierwszy szczegółowo opisano ich używanie². Zarówno w II, jak i III Statucie³ znajdujemy już niejeden artykuł z opisem używania pieczęci. Tam jednak regulowano stosowanie trzech grup pieczęci: władców, sądów i prywatnych.

Jednak, jak zaznacza Edmundas Rimša – najwybitniejszy znawca sfragistyki i heraldyki litewskiej – w Wielkim Księstwie Litewskim swoje pieczęcie mieli nie tylko władcy, szlachta, sądy, ale też różne instytucje państwowe i kościelne, Uniwersytet Wileński, miasta, cechy, bractwa, gildie, mieszczanie, duchowni etc. Dogłębne badania zostały już rozpoczęte, jednak wiele tematów wciąż czeka jeszcze na swoich badaczy.

Na Litwie autorami monografii z dziedziny sfragistyki, heraldyki i genealogii są Edmundas Rimša⁴ i Agnė Railaitė-Bardė⁵. Choć istnieje wiele publikacji zawie-

¹ Więcej o rozwoju prawa pieczętnego w starożytności, średniowieczu i w czasach nowożytnych zob. G.A. Seyler, *Geschichte der Siegel*, Leipzig 1894, s. 52–55; Th. Ilgen, *Sphragistik*, oprac. A. Meister, „Grundriß der Geschichtswissenschaft” 1, 4, 1912, s. 49–57; W. Ewald, *Siegelkunde*, München–Berlin 1914, s. 27–51; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 60–71; E. Kittel, *Siegel*, Braunschweig 1970, s. 7–131; H.A. Соболева, *Русские печатки*, Москва 1991, s. 26–69; A. Stiendorf, *Siegelkunde*, Hannover 2004, s. 37–54; E. Henning, *Auxilia Historica. Beiträge zu den Historischen Hilfswissenschaften und ihren Wechselbeziehungen*, Köln–Weimar–Wien 2004; T. Diederich, *Siegelkunde, Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, Böhlau–Wien 2012; M. Bloche, C. Dorion-Peyronnet i in., *Empreintes du passé – 6000 ans de sceaux*, Rouen 2015; J. Cherry, J. Berenbeim, L. de Beer, *Seals and Status: the Power of Object*, London 2018; L.J. Whatley, *A Companion to Seals in Middle Ages*, Boston 2019; *Macht und Herrschaft im Siegel und Münzbild*, red. A. Stiendorf, Göttingen 2021.

² *Pirmasis Lietuvos Statutas*, t. 2, cz. 1: *Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis*, wyd. S. Lazutka i in., Vilnius 1991; I. Valikonytė, S. Lazutka, E. Gudavičius, *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, Vilnius 2001; *Statut Litewski drugiej redakcji (1566)*, w: *Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1900 (Archiwum Komisji Prawniczej, t. 7); *Статым Вялікага княства Літоўскага 1566 года*, wyd. Т.І. Даўнар i in., Мінск 2003.

³ I. Lappo, *1588 m. Lietuvos Statutas*, t. 2: *Tekstas*, Kaunas 1938.

⁴ Można wskazać kilka najważniejszych studiów: E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, Vilnius 2004; *idem*, *Lietuvos heraldika*, t. 2, Vilnius 2004; *idem*, *Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, tłum. J. Sienkiewicz, Warszawa 2007; *idem*, *Lietuvos heraldika*, Vilnius 2008; *idem*, *Heraldry. Past to Present*, Vilnius 2015; *1413 m. Horodlės aktai (dokumentai ir tyrinėjimai) / Akty horodelskie z 1413 roku (dokumenty i studia)*, red. J. Kiaupienė, L. Korczak, oprac. J. Kiaupienė, L. Korczak, P. Rabiej, E. Rimša, J. Wroniszewski, Vilnius–Kraków 2013; E. Rimša, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio*

rających wyniki badań nad sądami trybunalskimi, pozostają jeszcze problemy wymagające szczegółowego zbadania. Ponadto, należy zweryfikować wyniki dotychczasowych rozważań, stwierdzić, co już zbadano, a także jakie są aktualne trendy i tendencje wśród historyków zagranicznych i litewskich.

W historiografii pierwsze prace o tej tematyce ogłoszone zostały jeszcze w XIX w. Jako pierwszy krótko pisał o nich Adam Chmiel⁶, ograniczając się do wskazania podstawowej wiedzy o kilku pieczęciach sądów ziemskich i Trybunału Koronnego, szerzej jednak tej problematyki nie analizował. Badania współczesne część jego tez uchylily bądź uzupełniły. Pieczęcie trybunalskie nie stanowiły przedmiotu badań, używano ich bowiem w charakterze ilustracji w tekście; czego przykładem może być praca Anatola Citoua⁷. Podobną funkcję pełniły pieczęcie sądów trybunalskich również w pracach późniejszych autorów, np. w monografii Juozasa Galkusa⁸ i Adama Stankeviča⁹. W 1960 r. ukazała się wspólna praca Mariana Gumowskiego, Mariana Haisiga i Sylwiusza Mikuckiego¹⁰, w której autorzy omawiają szereg aktualnych dla sfragistyki polskiej problemów. Gumowski jako jeden z pierwszych zauważył obecność na pieczęciach sądów trybunalskich Wielkiego Księstwa Litewskiego godła państwa, nie analizował ich jednak bardziej szczegółowo i nie podał odsyłaczy do archiwaliów. Więcej bowiem uwagi poświęcił pieczęciom sądów ziemskich w Polsce, choć twierdził też, że znane są pieczęcie Trybunału Głównego Litewskiego kadencji wileńskiej z 1705, 1708, 1711 i 1712 r. oraz kadencji nowogródzkiej z 1699, 1703 i 1711 r. Tak jak w przypadku pieczęci sądów ziemskich, nie podał ani bibliografii, ani odsyłaczy do źródeł, nie wiemy zatem, na jakich materiałach archiwalnych się opierał. Zauważył również,

Vytauto antspaudai ir žemių heraldika, Vilnius 2016. Szczegółowe bibliografie: Edmundas Rimša: *bibliografinė rodyklė, 1972–2008*, oprac. R. Strazdūnaitė, Vilnius 2008; w: *Ministri historiae: pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose: mokslinių straipsnių rinkinys. Skirtas Edmundo Antano Rimšos 65-mečio sukakčiai*, red. Z. Kiaupa, J. Sarcevičienė, Vilnius 2013, s. 13–19, tam bibliografia z lat 2008–2013.

⁵ A. Railaitė-Bardė, *Origo et arma. Kilmė ir herbas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII amžiuje*, Vilnius 2021.

⁶ A. Chmiel, *Materyały sfragistyczne. Pieczęcie ziemskie i Trybunału koronnego w Polsce*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 3, 1897, s. 1–12.

⁷ A. Цитоў, *Пячаткі старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, Мінск 1993, s. 26 (zdjęcie pieczęci Trybunału Głównego Litewskiego kadencji wileńskiej z 1742 r.); *idem*, *Геральдыка Беларусі*, Мінск 2007, s. 21 (zdjęcie pieczęci Trybunału Głównego Litewskiego kadencji wileńskiej z 1745 r.) i 96 (zdjęcie pieczęci Trybunału Głównego Litewskiego kadencji mińskiej z 1766 r.).

⁸ J. Galkus, *Lietuvos Vytis*, Vilnius 2009, s. 206 (zdjęcie pieczęci Trybunału Głównego Litewskiego kadencji wileńskiej z 1742 r.).

⁹ A. Stankevič opublikował jedno zdjęcie pieczęci Trybunału Głównego Litewskiego, które w monografii zostało wykorzystane jako ilustracja (wypis z ksiąg Trybunału Głównego Litewskiego w Grodnie z 1775 r. z pieczęcią kadencji grodzieńskiej Trybunału); *idem*, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius 2018, s. 527.

¹⁰ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *op. cit.*, s. 254–255.

że w wyobrażeniu pieczęci Trybunału Głównego Litewskiego u góry umieszczane jest godło państwa, a u dołu – herb pisarza Trybunału Głównego Litewskiego. Nie wiadomo jednak, od kiedy dokładnie umieszczano herb pisarza pod godłem państwa. Co prawda sześć lat później ukazało się następne studium tego autora¹¹, gdzie w umieszczonym w aneksie katalogu pieczęci udostępnił on wciérki kilku pieczęci litewskich sądów ziemskich, grodzkich i Trybunału Głównego. W XX w. oprócz kilku wspomnianych publikacji pieczęci sądowych oraz przyczynków Mariana Gumowskiego nie udało się odnaleźć więcej prac zarówno w krajach europejskich, jak i na Litwie. Należy tu odnotować, że i w krajach europejskich, i na Litwie w różnych okresach o badaniach w tej dziedzinie decydowały ówczesne okoliczności polityczne i ideologiczne oraz specyfika samego tematu.

W ostatnim trzydziestolecu ukazało się kilka ważnych publikacji zawierających nowe ustalenia. Pieczęcie sądów koronnych dogłębnie i wieloaspektowo badał Marek Adamczewski¹². Choć nie analizował on pieczęci trybunalskich Wielkiego Księstwa Litewskiego, jego praca jest ważna dla przyszłych badaczy, gdyż dzięki niej będzie można ustalić, czy istniał jakikolwiek wpływ pieczęci używanych w koronnych sądach trybunalskich na heraldykę pieczęci litewskich. Obecnie najbardziej wyczerpujący jest artykuł Aliakseja Szałandy¹³ o pieczęciach sądów trybunalskich Wielkiego Księstwa kadencji mińskiej. Autor szczegółowo analizuje w nim 10 pieczęci. Choć opiera się na publikacji pieczęci Andrzeja Rachuby i Anatola Citoua, podaje ich zupełnie nowe opisy. W innej pracy Szałanda opublikował kilka pieczęci sądów ziemskiego, grodzkiego i podkomorskiego, w tym jedną aktualną dla nas pieczęć Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa¹⁴. Obok tych prac szczególnie cenne jest studium Andrzeja Rachuby poświęcone deputatom Trybunału¹⁵.

¹¹ M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966, s. 119, S. Tafel LXXI 819 (wciérki pieczęci Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1705 r.) i 823 (wciérki pieczęci Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1776 r.).

¹² M. Adamczewski, *Pieczęcie Trybunału Głównego Koronnego w Piotrkowie*, w: *idem, Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej, cz. 2: Pieczęcie sądów szlacheckich do 1793 roku*, Zgierz 2010, s. 90–117.

¹³ A. Шаланды, *Пячаткі галоўнага Трыбуналу ВКЛ Менскай („рускай”) кадэнцыі ў XVII–XVIII ст.*, w: *Мінск і мінчане. Дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 510-годдзя атрымання Менскам магдэбурга права)*, Мінск 2010, s. 48–58.

¹⁴ *Idem, Таямнічы свет беларускіх гербаў. Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, Мінск 2014, s. 177 (kadencja grodzieńska Trybunału Głównego Litewskiego z 1781 r.).

¹⁵ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spis*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004, s. 403 (kadencja mińska Trybunału Głównego Litewskiego z 1700/1701 r. oraz zdjęcia pieczęci z krótkimi opisami legend i wymiarów również kadencji mińskiej Trybunału z 1739/1740 r.) i 404 (kadencja wileńska Trybunału Głównego Litewskiego z 1742 r., kadencja nowogródzka Trybunału z 1742/1743 r., kadencja wileńska Trybunału z 1746 r. i kadencja grodzieńska Trybunału z 1790 r. oraz zdjęcia pieczęci z krótkimi opisami legend i wymiarów). Siódma pieczęć lakowa przedstawiona jest na okładce (kadencja mińska Trybunału Głównego Litewskiego z 1766 r.).

Na końcu pracy podane są zdjęcia siedmiu pieczęci Trybunału, z krótkim opisem ich legend, kształtu i wymiarów. Ta publikacja jest pierwszą, w której opublikowano większą liczbę pieczęci tego sądu. Odsyłacze do kilku pieczęci znajdujemy też u Edmundasa Rimšy¹⁶ (choć uwagę poświęca on głównie pieczęciom miast Wielkiego Księstwa Litewskiego, jednak analizując pieczęcie miejskie, ukazuje analogie, widoczne również na pieczęciach sądowych) i Linasa Bubnelisa¹⁷. Różny stopień zaawansowania badań nie pozwala na dokonanie wszechstronnej analizy wszystkich pieczęci, ograniczymy się tylko do sądu trybunalskiego i używanych w nim pieczęci.

Wiele pytań zatem pozostaje jeszcze w historiografii bez odpowiedzi. Autorka artykułu stawia przed sobą dwa cele. Pierwszy to zbadanie norm statutowych dotyczących Trybunału Głównego oraz konstytucji sejmowych określających używanie pieczęci sądowych, wraz z – co jest bodaj ważniejsze – realizacją tych przepisów w praktyce, co pozwoli ukazać stopień ich przestrzegania. Cel drugi to odrębna analiza heraldyczna i sfragistyczna pieczęci sądów Trybunału Głównego Litewskiego kadencji wileńskiej. Umożliwi to ustalenie, co, dlaczego i jak na nich przedstawiano.

Posiłkowano się źródłami zarówno publikowanymi, jak i jeszcze niewydanymi, przechowywanymi w zbiorach bibliotecznych i archiwalnych. Źródła publikowane to statut Trybunału Głównego Litewskiego¹⁸ i *Volumina legum*¹⁹. W źródłach niepublikowanych²⁰ część empiryczną stanowiło ok. 50 niepublikowanych pieczęci sądów trybunalskich²¹ z okresu od drugiej połowy XVII do drugiej połowy

¹⁶ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius 1999, s. 59 (pieczęcie kadencji wileńskiej, nowogrodzkiej z 1694 r., grodzieńskiej z 1790 r.).

¹⁷ L. Bubnelis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų, institucijų ir pareigūnų antspaudai Lietuvos dailės muziejaus sfragistikos rinkinyje*, „Lietuvos dailės muziejaus metraštis” 12, 2007, s. 128–140 (kadencja nowogrodzka z 1743 r., s. 131 i kadencja nowogrodzka z drugiej połowy XVIII w., s. 133).

¹⁸ A. Janulaitis, *Vyriausiasis Lietuvos tribunolas XVI–XVIII amž. Jo atsiradimas, veikimas ir reikšmė Lietuvos gyvenime*, Kaunas 1927, s. 140–141.

¹⁹ VL, t. 7, oprac. J. Ohryzko, Petersburg 1860.

²⁰ Materiał empiryczny do badań stanowiło ok. 50 niepublikowanych pieczęci sądów trybunalskich. Pieczęcie sądów trybunalskich zostały wybrane z wypisów z ksiąg i ich wyroków. Badając pieczęcie, niejeden historyk styka się z problemami, które utrudniają pracę przy gromadzeniu materiału badawczego, ponieważ nie mamy specjalnych zbiorów, w których byłyby przechowywane wyłącznie dokumenty z pieczęciami Trybunału Głównego Litewskiego. Oprócz Archiwum Historycznego Państwa Litewskiego w Wilnie (LVIA, f. 8) dokumenty z pieczęciami znajdujemy w najróżniejszych zbiorach poszczególnych osób, rodzin, instytucji i in. Jest to wiarygodna grupa źródeł, ukazująca, jak w praktyce przestrzegano norm określających używanie pieczęci sądów trybunalskich. Z drugiej strony nie ulega wątpliwości, że kiedy w przyszłości zostanie odnalezionych więcej pieczęci, niektóre wnioski niniejszego artykułu mogą wymagać doprecyzowania.

²¹ Choć tutaj analizowane są tylko pieczęcie sądów trybunalskich kadencji wileńskiej, prowadzone obecnie badania źródeł archiwalnych pozwalają na sformułowanie ostrożnej hipotezy, że podobne tendencje występowały w XVII–XVIII w. również w innych kadencjach Wielkiego Księstwa Litewskiego, jednak jej ostateczne potwierdzenie wymaga jeszcze dodatkowych badań.

XVIII w. Ramy chronologiczne artykułu obejmują okres od 1581 do 1792 r., czyli od pojawienia się sądów trybunalskich do ich skasowania.

Sądy główne trybunalskie w Wielkim Księstwie Litewskim

Przed sąd królewski wpływało wiele skarg apelacyjnych, a z rozpatrywaniem spraw nie nadążano w terminie, procesy się przewlekły. Sam władca często przebywał w Polsce, z czego niezadowolona była szlachta i stąd pojawiły się przesłanki do powołania sądu apelacyjnego Trybunału Głównego Litewskiego²² dla Wielkiego Księstwa. 1 marca 1581 r.²³ król Stefan Batory podpisał na sejmie w Warszawie statut Trybunału Głównego Litewskiego²⁴, a 30 kwietnia 1582 r. odbyło się jego pierwsze posiedzenie. Król utracił tym samym znaczną część swoich kompetencji sądowych.

Trybunał Główny Litewski tworzyli: marszałek²⁵ (przewodniczył posiedzeniom), sędziowie (deputaci powiatowi)²⁶ oraz pisarz (pisarz sądu ziemskiego w powiecie – miejscu sądenia, a od 1764 r. zamiast pisarzy sądów ziemskich mianowani byli sędziowie – deputaci)²⁷. Trybunał wybierany był na kadencję

²² Można wymienić kilka ważniejszych prac: М.Н. Ясинский, *Главный Литовский Трибунал*, t. 1: *Происхождение Гл[авного] Лит[овского] трибунала*, Киев 1901, s. 524–542; A. Janulaitis, *op. cit.*; M. Ślusarska, *Litewskie kaznodziejstwo Trybunalskie z czasów stanisławowskich o miłości ojczyzny, zgodzie i jedności obywatelów*, w: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, red. Z. Kiaupa, A. Mickevičius, J. Sarcevičienė, Vilnius 1997, s. 187–215; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696)*. Spis, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2007; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794)*...; A.B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.)*. Prawo – ustroj – społeczeństwo, Warszawa 2013, s. 189–202; *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 292 i in.; G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena*, w: *XVIII amžiaus studijos*, t. 2: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: valstybė, kultūra, edukacija*, oprac. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2015, s. 250–275; A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla...* (na s. 22–31 szczegółowy przegląd historiografii Trybunału Głównego Litewskiego).

²³ Trzy lata wcześniej, w 1578 r., powstał Trybunał Koronny. Powołanie do życia Trybunału Litewskiego w takim kontekście stanowiłoby element unifikacji systemu sądowego obu składowych Rzeczypospolitej.

²⁴ VL, t. 2, oprac. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 210 (1020–1021).

²⁵ Stanowisko to piastowali najczęściej przedstawiciele magnaterii. Więcej o marszałku zob. A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla...*, s. 158 i in.

²⁶ Więcej o deputatach: *ibidem*, s. 14–15, 65, 154–157; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696)*... *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794)*...

²⁷ Lista pisarzy: *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696)*..., s. 36 i in.; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794)*..., s. 13–14.

roczną w nowym składzie. Szlachta powiatu otrzymała prawo wybierania po dwóch sędziów (deputatów), a po tym, jak w 1588 r. doszło trzech deputatów ze Żmudzi, sąd składał się ogółem z 49 deputatów, choć w różnych okresach liczył od 20 do 49 sędziów.

Zadaniem Trybunału było rozpatrywanie spraw apelacyjnych z całego Wielkiego Księstwa Litewskiego, którymi w I instancji zajmowały się powiatowe sądy ziemskie, grodzkie lub podkomorskie. Trybunał orzekał tylko w sporach szlachty, spraw z innych stanów nie przyjmował, chyba że jedną ze stron sporu był szlachcic.

Od początku działalności w 1582 r. Trybunał nie miał kancelarii²⁸ ani siedziby, dlatego funkcje pisarza sprawował pisarz sądu ziemskiego powiatu, w którym odbywały się posiedzenia. Jako że przewidziane były kadencje wileńska, trocka, mińska i nowogródzka, obowiązki te wypełniali pisarze sądów ziemskich tych województw. Po 1588 r. odpowiednio – pisarze sądów ziemskich wileńskiego, mińskiego lub nowogródzkiego²⁹. „Z drugiej strony, z czasem wytworzyła się sytuacja, kiedy stanowisko pisarza sądu ziemskiego wileńskiego, mińskiego czy nowogródzkiego nierzadko z różnych przyczyn przez szereg lat bywało nieobsadzone. W 1764 r. na sejmie koronacyjnym w Warszawie obowiązki pisarza Trybunału Głównego Litewskiego przypisano sędziom (deputatom), a nie – jak wcześniej – pisarzom sądów ziemskich. Nie było to stanowisko obieralne, piastował je przez rok przedstawiciel coraz to innego powiatu (po kolei, poczynając od Wilna)”³⁰.

Zbierał się więc nie w jednym mieście, tylko po kolei: w Wilnie, Trokach, Mińsku i Nowogródku. Utrudniało to działalność sądu, dlatego ze względów praktycznych po reformie 1588 r. w miejsce dotychczasowych czterech kadencji (wileńskiej, trockiej, nowogródzkiej i mińskiej) zostawiono tylko po dwie kadencje rocznie. Jedna odbywała się w Wilnie (często zwana była litewską), druga – w Mińsku (z kolei tę często zwano ruską)³¹. Nazwy odzwierciedlały podział geograficzny powiatów, których sprawy przydzielano do odpowiednich kadencji. Z drugiej strony, do kadencji „litewskiej” przypisywano nie tylko kojarzone z „prawdziwą” Litwą powiaty województw wileńskiego i trockiego oraz Żmudź. Na wokandzie stawały również sprawy z województw brzeskiego i połockiego. Odpowiednio zmieniły się też daty i czas trwania samych kadencji³². Ważne, że „ruska” kadencja 1775 r. została przeniesiona do Grodna³³.

²⁸ I. Wierzchowicka, *Kancelaria Trybunału Litewskiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2001, nr 273, s. 101–123.

²⁹ *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655*, oprac. V. Raudeliūnas, A. Baliulis, Vilnius 1988 (*Lietuvos Teisės Paminklai*, t. 3), s. 19.

³⁰ A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla...*, s. 179–180 (tłum. J.S).

³¹ G. Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija*, t. 6: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius 2015, s. 156; *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai...*, s. 17.

³² „Z biegiem stuleci czas pracy Trybunału Głównego Litewskiego był przedłużany. Na przykład sesja litewska została w 1588 r. przedłużona do 11 tygodni, w 1598 r. – do 16 tyg., w 1626 r. – do 18 tyg.,

Podsumowując działalność kancelarii Trybunału Głównego Litewskiego w drugiej połowie XVIII w., Adam Stankevič pisał: „Choć kancelaria Trybunału Głównego Litewskiego w zasadzie wywiązywała się ze swych zadań, brak stałego personelu i przejrzystej hierarchii prowadził w efekcie do wadliwego jej funkcjonowania”³⁴. Wreszcie, po kilku dziesięcioleciach, a dokładniej 6 czerwca 1792 r., działalność Trybunału Głównego Litewskiego została przerwana³⁵.

Formalnoprawne normy używania pieczęci w sądach trybunalskich – ich realizacja i praktyka

Najwcześniejsza informacja prawna o używanych w sądach Trybunału Głównego Litewskiego pieczęciach pochodzi ze statutu tego Trybunału³⁶. Artykuł 13 przewidywał, że wszystkie dekrety mają być opatrzone pieczęcią ziemską województwa, w którym Trybunał sędzi. Sędziowie z każdego województwa i pisarz sądu ziemskiego mieli pod tymi dekretami złożyć swe podpisy³⁷.

Jak już wspomniano, Trybunał nie posiadał własnej kancelarii, a funkcję pisarza pełnił pisarz sądu ziemskiego tego powiatu, w którym Trybunał sądził. Kiedy w 1588 r. w miejsce czterech kadencji zostawiono dwie, pełnili je pisarze sądów ziemskich wileńskiego i mińskiego lub nowogrodzkiego³⁸. Zatem przyjęta

w 1699 r. – do 20 tyg., ruska zaś w 1588 r. do 15 tyg., w 1598 r. została skrócona do 12 tyg., w 1616 r. znowu przedłużona do 13 tyg., w 1626 r. – do 14 tyg., w 1699 r. – do 20 tyg.”; A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla...*, s. 44–47 (tłum. J.S.); *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai...*, s. 17; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696)...*, s. 26–28.

³³ A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla...*, s. 47.

³⁴ *Ibidem*, s. 179–194; A. Stankevič, *Dokumentų klastojimo atvejai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo teismo praktikoje (XVIII a. antroje pusėje)*, w: *XVIII amžiaus studijos*, t. 3: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: laimėjimai, iššūkiai, netektys*, oprac. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2016, s. 250–267.

³⁵ Więcej o reformach lat 1764–1794 i całego okresu zob. R. Šmigelskytė-Stukienė, E. Brusokas, L. Glemža i in., *Modernios administracijos tapšmas Lietuvoje. Valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*, Vilnius 2014.

³⁶ A. Janulaitis, *op. cit.*, s. 140–141.

³⁷ „Wszystkie Dekreta onych Sędziów mają być pieczętowane Pieczęcią Ziemską onego Woiewodztwa, gdzie się Sądy odprawują, to iest, w Wilnie Pieczęcią Ziemską Wileńską: a w Trokach Trocką: w Nowogrodzku Nowogrodzką Pieczęcią: a w Mińsku Mińską: do których listow sądowych Sędziowie główni z każdego Woiewodztwa po iedney Osobie ręce swe podpisować mają, także y Pisarz Ziemski, który te sprawy w księgi Ziemskie wpisać będzie, ma podpisować ręką swoją, a nikomu spraw nie wydawać, aż za wiadomością Sedziow głównych, y przeczytawszy przed niemi”; *ibidem*.

³⁸ W Koronie, przynajmniej początkowo, Trybunał obsługiwany był też przez pisarzy lokalnych sądów szlacheckich. Nie było tu litewskiej specyfiki, a orzeczenia prawne w obu częściach Rzeczypospolitej Obojga Narodów były identyczne; M. Adamczewski, *Pieczęcie Trybunału Głównego Koronnego w Piotrkowie...*, s. 90–117.

norma, mówiąca, że mają być używane pieczęcie sądów ziemskich odpowiedniego powiatu, została zrealizowana w ówczesnej praktyce sądowej.

W wypisach z ksiąg działającego w Wilnie, Trokach, Nowogródku i Mińsku Trybunału Głównego Litewskiego znajdujemy np. wzmianki, że rzeczywiście zostały one opatrzone pieczęcią sądu ziemskiego odpowiedniego powiatu (zob. il. 1–4)³⁹. Według regulaminu sędziowie i pisarz sądu ziemskiego powinni składać pod dokumentami swoje podpisy. Ta norma również była realizowana.

Il. 1. Pieczęć wileńskiego sądu ziemskiego; wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1599 r. z pieczęcią wileńskiego sądu ziemskiego, LMAVB, RS, f. 264-797, k. 3v.

Il. 2. Pieczęć trockiego sądu ziemskiego; wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Trokach z 1586 r. z pieczęcią trockiego sądu ziemskiego, LMAVB, RS, f. 264-996.

Il. 3. Pieczęć nowogródzkiego sądu ziemskiego; wypis z księgi Litewskiego Trybunału Głównego w Nowogródku z 1618 r. z pieczęcią nowogródzkiego sądu ziemskiego, LMAVB, RS, f. 16-100, k. 52.

³⁹ Kwerendą objęto najwcześniejsze dokumenty z pieczęciami sądów ziemskich odpowiednich powiatów. Na przykład wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie został opatrzony pieczęcią wileńskiego sądu ziemskiego; LMAVB, RS, f. 16-75, k. 88. Lepszej jakości jest pieczęć wileńskiego sądu ziemskiego pod wypisem z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1588 r.; LMAVB, RS, f. 16-92, k. 74v. Wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Trokach z 1582 r. ma pieczęć trockiego sądu ziemskiego (LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 202, k. 7), taką samą został opatrzony wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Trokach z 1586 r. (LMAVB, RS, f. 264-996). Wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Mińsku z 1619 r. ma pieczęć mińskiego sądu ziemskiego; LMAVB, RS, f. 43-7667. Wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Nowogródku z 1594 r. opatrzony jest pieczęcią nowogródzkiego sądu ziemskiego; LMAVB, RS, f. 16-81, k. 127. Najwcześniejsze pieczęcie sądów ziemskich są bardzo marnej jakości, dlatego do zilustrowania tego artykułu wybrano wypisy z ksiąg Trybunału Głównego Litewskiego z pieczęciami sądów ziemskich, które zachowały się najlepiej i nadają się do publikacji.

Il. 4. Pieczęć mińskiego sądu ziemskiego; wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Mińsku z 1619 r. z pieczęcią mińskiego sądu ziemskiego, LMAVB, RS, f. 16-100, k. 184.

Działalność Trybunału Głównego Litewskiego regulował nie tylko jego statut, ale też III Statut Litewski i przyjęte na sejmie konstytucje. Jednak w tych źródłach nie ma żadnej informacji o tym, by została zmieniona lub uzupełniona ustalona wcześniej norma regulująca używanie pieczęci sądów ziemskich w sądach.

Badając dokumenty wydane przez ten sąd, znajdujemy ważne materiały. Ciekawe, że już od końca XVII w. do 1792 r. Trybunał Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego używał własnego samodzielnego tłoku – zamiast tłoków sądów ziemskich został sporządzony i był używany osobny tłok Trybunału. Znaczy to, że jeżeli sesja odbywała się w Wilnie, używano wileńskiego tłoku i analogicznie nowogródzkiego i mińskiego⁴⁰. Od 1775 r. stwierdzamy użycie nowego tłoku na sesjach w Grodnie⁴¹ (zob. il. 5–8). Potwierdzają to zachowane najwcześniejsze pieczęcie oraz część koroboracyjna dokumentów, w której odnotowywano, że dokument jest już z pieczęcią Trybunału Głównego Litewskiego.

Il. 5. Pieczęć Trybunału Głównego Litewskiego kadencji wileńskiej (1742 r.); LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2860, k. 15.

⁴⁰ W historiografii wskazuje się, że w Nowogródku samodzielne pieczęcie pojawiły się już w 1699 r., w Wilnie zaś w 1705 r., M. Gumowski nie podaje żadnych danych, gdzie te pieczęcie znalazł; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *op. cit.*, Warszawa 1960, s. 254–256. Co prawda w późniejszej swojej pracy w umieszczonym w końcu książki katalogu pieczęci (*idem, Handbuch...*, Tafel LXXI 819) autor opublikował wcierkę pieczęci Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1705 r. Najwcześniejsze są znalezione przez autora samodzielne pieczęcie Trybunału Głównego Litewskiego: wypis z księgi Trybunału w Wilnie z 1713 r. z pieczęcią Trybunału z tegoż roku, LVIA, f. 1292, ap. 1, b. 44, k. 43; pieczęć Trybunału kadencji mińskiej, publikacja w: *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794)...*, s. 403; wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego kadencji nowogródzkiej z 1694 r. z pieczęcią Trybunału Głównego Litewskiego, VUB, RS, f. 4-(A-203), nr 15839.

⁴¹ Wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Grodnie z 1775 r. z pieczęcią Trybunału; LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 9851, k. 6. Późniejsza pieczęć: wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Grodnie z 1789 r. z pieczęcią Trybunału; LMAVB, RS, f. 86-34, k. 229.

Il. 6. Pieczęć Trybunału Głównego Litewskiego kadencji nowogródzkiej (1758/1759 r.); LMAVB, RS, f. 86-57, k. 14.

Il. 7. Pieczęć Trybunału Głównego Litewskiego kadencji mińskiej (1751/1752 r.); LMAVB, RS, f. 86-53, k. 104.

Il. 8. Pieczęć Trybunału Głównego Litewskiego kadencji grodzieńskiej (1790 r.); LMAVB, RS, f. 86-34, k. 229.

Nie sposób dziś stwierdzić dokładnie, co spowodowało pojawienie się odrębnych tłoków tego sądu. Być może to, że stanowisko pisarza ziemskiego przez dłuższy czas wakowało⁴², co negatywnie odbijało się na działalności Trybunału. Być może też zaistniała tu sytuacja podobna jak w sądach Królestwa Polskiego. Szlachcie nie podobało się, że pisarze sądów ziemskich, zatrudnieni jednocześnie w Trybunale Koronnym, byli zbyt obciążeni pracą i nie mogli sprawować swoich obowiązków⁴³. Można przypuszczać, że kwestia ta została podniesiona też w litewskim trybunale.

⁴² *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696)...*, s. 36 i in.; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794)...*, s. 13–14.

⁴³ M. Adamczewski, *Pieczęcie szlacheckiego wymiaru sprawiedliwości – pieczęcie Trybunału Głównego Koronnego w Piotrkowie*, w: *idem, Pieczęcie urzędowe władz lokalnych...*, cz. 2, s. 92–93.

Należy, co prawda, wspomnieć, że badając dokumenty Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa z XVIII w., znajdujemy akta, w których mimo wszystko używane są pieczęcie sądów ziemskich odpowiednich powiatów⁴⁴. Dlaczego tak było, obecnie odpowiedzi nie znamy. Mogło to być związane z wakatem lub zmianą na stanowisku pisarza sądu ziemskiego, waśniami międzynarodowymi, a może z okolicznościami sporządzania tłoku itp.? Kwestie te pozostawiamy do rozstrzygnięcia.

Do zagadnienia tłoków pieczętnych Trybunału powrócono dopiero w 1792 r. Uregulowano wtedy prawa i obowiązki pisarza, podkreślając jednocześnie ważny z perspektywy sfragistyki aspekt – mianowicie, że pisarz ma w swej dyspozycji tłok z godłem państwa i inskrypcją: „Pieczęć Trybunału Głównego Ziemskiego W. X. Litt.”⁴⁵. Jednakże już 6 czerwca 1792 r. odbyło się ostatnie posiedzenie Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa. Rozbiory Rzeczypospolitej i inne niesprzyjające wydarzenia końca XVIII w. położyły kres działalności tych sądów i zniszczyły ich wiekową tradycję.

Pieczęcie trybunalskie niewiele się różniły między sobą pod względem heraldyki i inskrypcji. Wszystkie miały podobną strukturę. Dzięki zgromadzeniu większej ilości pieczęci można bardziej szczegółowo omówić pieczęć kadencji wileńskiej Trybunału Głównego Litewskiego (zob. il. 9–14).

Il. 9. Pieczęć Trybunału Głównego Litewskiego kadencji wileńskiej (1742 r.); LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2860, k. 15.

Pieczęć owalna, 51 x 46 mm. Legenda: + PIECZENC · TRIBVNAŁV · GŁOWNEGO · WIELKIEGO · X · LITEWSKIEGO · 1 · 7 · 4 · 2. Pod herbem państwa umieszczony jest herb pisarza. Wokół herbu Doliwa inicjały pisarza.

⁴⁴ Na przykład wypis z ksiąg Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1717 r. z pieczęcią wileńskiego sądu ziemskiego z 1714 r.; LVIA, f. 1025, ap. 1, b. 2, k. 30. Wypis z ksiąg Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1719 r. z pieczęcią wileńskiego sądu ziemskiego z 1714 r.; LVIA, f. 20, ap. 1, b. 63, k. 38. Wypis z ksiąg Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1727 r. z pieczęcią wileńskiego sądu ziemskiego z 1723 r.; LVIA, ap. 20, ap. 1, b. 69, k. 25. Wypis z ksiąg Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1753 r. z pieczęcią wileńskiego sądu ziemskiego z 1748 r.; LMAVB, RS, f. 5-B2-226.

⁴⁵ A. Janulaitis, *op. cit.*, s. 59; VL, t. 9, oprac. J. Ohryzko, Petersburg 1889, s. 391.

Il. 10. Pieczęć Trybunału Głównego Litewskiego kadencji wileńskiej, odcisnięta na wypisie z książki Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1744 r.; LMAVB, RS, f. 21–1056, k. 2.

Pieczeńć owalna, 57 x 49 mm. Legenda: + PIECZENC · TRIBVNALV · GŁOWNEGO · WIELKIEGO · X · LITEWSKIEGO · Ao 1 · 7 : 4 : 4. Pod herbem państwa umieszczony jest herb pisarza. Wokół herbu inicjały pisarza. Andrzej Abramowicz umieścił herb Lubicz odmienny – podkowę z krzyżem nad nią i półkrzyżem w podkowie.

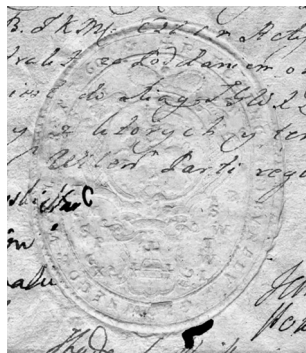

Il. 11. Pieczęć Trybunału Głównego Litewskiego kadencji wileńskiej (1759 r.); VUB, RS, f. 4-(A660)-26067.

Pieczeńć owalna, 57 x 52 mm. Legenda: + PIECZENC · TRIBVNALV · GŁOWNEGO · WIELKIEGO · W · X · KADENCYI · LITEWSKIEY · ROKV 1756. Pod herbem państwa umieszczony jest herb pisarza. Wokół herbu Jastrzębiec inicjały pisarza.

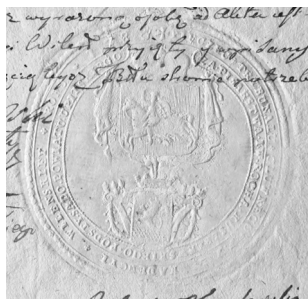
Il. 12. Pieczęć Trybunału Głównego Litewskiego kadencji wileńskiej (1760 r.), odcisnięta na wypisie z książki Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1760 r.; VUB, RS, f. 4-(A660)-26193, k. 6. Pieczeńć owalna, 65 x 52 mm. Legenda: + PIECZENC TRIBVNALV GŁOWNEGO W · X L R 1 · 7 · 6 · 0. Pod herbem państwa umieszczony jest herb pisarza. Wokół herbu inicjały pisarza. Figura herbu rodzowego Teodora Billewicza – stojący prostokąt z zaćwieczonymi po bokach i u góry krzyżami łańcuskimi.

Il. 13. Pieczęć Trybunału Głównego Litewskiego kadencji wileńskiej (1761 r.), odcisnięta na wypisie z książki Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1761 r.; VUB, RS, f. 196-254.

Pieczeńć owalna, 58 x 51 mm. Legenda: PIECZENC TRIBVNALV GŁOWNEGO W X L KADENCYI WILENSKIEI R 1761. Pod herbem państwa umieszczony jest herb pisarza. Wokół herbu inicjały pisarza.

Il. 14. Pieczęć Trybunału Głównego Litewskiego kadencji wileńskiej, odcisnięta na wypisie z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1784 r.; LVIA, f. 1178, ap. 1, b. 340, k. 60. Pieczęć okrągła, 73 mm.

Legenda: + PIECZEC + TRIBUNALV + GLOWNEGO [...] KADENCY + WILENSKIEY + ROKU . 178 [...] // ZA . PISARSTWA . I . W . ROCHA . K [...] KIEGO . PODSTY . SA . DO . POWIATU . UPITSKIEGO. Pod herbem państwa umieszczony jest herb pisarza. Wokół herbu inicjały pisarza.

Pieczenie sądów trybunalskich

Pieczenie instytucjonalne sądów ziemskich (które na początku działalności Trybunału używane były w sądach) i ich heraldykę opracowano już wcześniej⁴⁶, dlatego główną uwagę skupimy tu na samodzielnych, instytucjonalnych pieczęciach Trybunału i ich heraldyce. W pierwszej kolejności zajmiemy się heraldyką pieczęci – godłem państwa i herbem pisarza. W końcu XVII w. w polu pieczęci kadencji wileńskiej przedstawiano tylko godło państwa (Pogoń)⁴⁷. Zaznaczyć należy, że w XVI–XVIII w. herb państwa nie miał jakiegokolwiek ustawowo uregulowanego wzorca wizerunku, ukształtowała się jednak określona jego ikonografia. Przedstawiany na pieczęciach jeździec uosabiał godło państwowe i wskazywał na przynależność państwową, administracyjną i prawną instytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego⁴⁸.

Później na pieczęciach kadencji wileńskiej u góry na tarczy przedstawiany był herb państwa (Pogoń), u dołu zaś herb pisarza, także na tarczy, i jego inicjały

⁴⁶ J. Sipavičiūtė, *Pieczenie sądów ziemskich w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1564–1792*, „Rocznik Lituanistyczny” 3, 2017, s. 27–45; eadem, *Antspaudas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų sistemoje XVI–XVIII a.*, mps rozprawy doktorskiej, Humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija, Vilnius 2020.

⁴⁷ W rozpatrywanym okresie w XVI–XVIII w. zwany był Pogonią (dalej w tekście będę go nazywać herbem państwa).

⁴⁸ Wskutek unii lubelskiej 1569 r. Wielkie Księstwo Litewskie utraciło niektóre swoje terytoria – województwa wołyńskie, podlaskie, braclawskie i kijowskie, które przeszły do Korony Polskiej. Więcej o tym: *Liubliano unija: idėja ir jos tęstinumas*, oprac. L. Glemža, R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2011; J. Kiaupienė, *Tarp Romos ir Bizantijos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės kultūros aukso amžius (XV a. antroje pusėje – XVII a. pirmoje pusėje)*, Vilnius 2016, s. 51, 62, 163; S.K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993, s. 94 i in. oraz 180 i in. Heraldyka została niebawem uzupełniona; M. Adamczewski, *Pieczenie urzędowe władz lokalnych...*, cz. 2, s. 64–65. Możemy porównać kilka odnalezionych pieczęci sądów ziemskich po zawarciu unii lubelskiej na dokumentach z 1601 r. Na pieczęciach sądów ziemskich na krzyż wołyński został nałożony Orzeł – herb Korony. Wskazywało to na przynależność tej instytucji do Polski; LMAVB, RS, f. 16-88, k. 79, 132.

(imienia, nazwiska i nazwy urzędu). Z braku miejsca słowa te skracano do pierwszych liter (łacińskich lub polskich). Wróćmy jednak do opisu sposobów przedstawiania herbu państwa⁴⁹.

Figury przedstawianego na pieczęciach herbu państwa były ustalone, różne były tylko sposoby ich obrazowania. Zauważymy to, jeśli przyjrzymy się, przedstawieniu herbu państwa na pieczęciach Trybunału Głównego Litewskiego. Można wyodrębnić kilka następujących podobieństw i różnic figur godła państwowego na pieczęciach kadencji wileńskiej (zob. tab. 1).

Tabela 1. Podobieństwa i różnice figur godła państwowego na pieczęciach kadencji wileńskiej

Podobieństwa	Różnice
1. Na tarczy na lewym ramieniu jeźdźca przedstawiony jest krzyż jagielloński	1. Hełm jeźdźca
2. Ogon konia uniesiony (w kształcie pętli u nasady, dalej opadający)	2. Kształt głowy jeźdźca
3. Pozycja konia (gotowy do skoku – obrony)	3. Strój jeźdźca
4. Jeździec trzyma uniesiony nad głową miecz	4. Stylizowany albo dwu–trójrożny czaprak
5. Kształt tarczy na lewym ramieniu jeźdźca	5. Ziemia / zamek? / nic nie ma
	6. Rękojeść miecza
	7. Koń (głowa, grzywa)
	8. Uzda
	9. Ostrogi
	10. Wodze
	11. Inne ozdoby
	12. Graficzne przedstawianie kolorów

Na wszystkich pieczęciach kadencji wileńskiej widzimy tylko kilka podobnie przedstawionych figur herbu państwowego. Pozycja konia jest na pieczęciach jednakowa. Ogon koński jest uniesiony (w kształcie pętli u nasady, dalej opadający). Na umieszczonej na lewym ramieniu rycerza tarczy przedstawiony jest krzyż jagielloński. Nad jego głową uniesiony miecz. Tarcza na lewym ramieniu rycerza ma kształt owalny. Z drugiej strony, na zmienność sposobów przedstawiania herbu państwa wskazują stwierdzone różnice, które warto tu omówić szerzej. Różnią się np. kształt hełmu rycerza, jego strój i rysy twarzy. Inny jest czaprak pod siodłem, przedstawiany z dwoma i trzema rogami. Rękojeść miecza

⁴⁹ Niewykluczone, że przedstawienie herbu pisarza zostało zaczerpnięte z wielkich pieczęci władcy, których tło przedstawia herb kanclerski. Początkowo herb pisarza przejęły pieczęcie sądów ziemskich, później pieczęcie Trybunału Głównego. Herb pisarza służył jako dodatkowa ochrona przed fałszerstwem.

i ostrogi nie zawsze są na pieczęciach wyraźnie widoczne. Różnie ryta była też figura konia. Jedni sztycharze np. bardzo dokładnie ryli głowę i grzywę konia, inni – mniej precyzyjnie⁵⁰. Niejednakowo przedstawiano również detale rzędu, ostrogi czy popręgi (na jednych tłokach są obecne, na innych mniej uważny sztycharz ich nie umieścił). Nawet rzemyki uzdy pokazywano na różne sposoby. Najczęściej pod koniem nie przedstawiano niczego. Rzadziej znajdujemy pod nim ziemię albo coś w rodzaju motywu zamku⁵¹. W końcu XVIII w. upowszechniło się graficzne różnicowanie kolorów (szrafrunek)⁵² na pieczęciach kadencji wileńskiej. Podsumowując, można stwierdzić, że herb państwa na pieczęciach tej kadencji ryty był niejednakowo. Wskazują na to różnice w przedstawianiu jego figur. Zaznaczmy tu, że różnice te wychodziły najpewniej spod ręki majstra. Można utrzymywać, że podstawowy wpływ na rozwiązania heraldyczne pieczęci miały tłoki sądów ziemskich, ponieważ przedstawianie figur herbu państwa na tłokach tych sądów było zjawiskiem wcześniejszym, stwierdzonym już w 1565 r. Kiedy Trybunał zaczął obstałowywać tłoki we własnym zakresie, herb państwa zaczął się różnić w szczegółach przedstawiania figur, jako że nie istniał nakaz jednolitego ich przedstawiania według określonego wzorca.

Nie mniej ciekawej informacji dostarcza też analiza heraldyki pieczęci Trybunału. W zależności od okresu i tradycji kształty tarczy przedstawianych na pieczęciach u góry – herbu państwa i u dołu pod nim – herbu pisarza nie były stałe: ryto tarcze barokowe, rokokowe i klasycystyczne. W wyobrażeniu pieczęci nad tarczą herbu

⁵⁰ Na przykład jeździec przedstawiony zwyczajnie: wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1760 r.; VUB, RS, f. 4-(A660)-26193, k. 6. Por. nadzwyczaj szczegółowo przedstawione: jeździec, hełm, rysy twarzy, strój – dekret Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1781 r.; LMAVB, RS, f. 86-34, k. 204. Na przykład dekret Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1759 r., tarcza owalna; VUB, RS, f. 4-(A660)-26067. Tarcza o nieco innym kształcie (zbliżonym do prostokąta zwężającego się ku dołowi) jest na wypisie z księgi Trybunału Głównego Litewskiego z 1722 r.; LMAVB, RS, f. 86-82/1, k. 94. Wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1744 r.; LMAVB, RS, f. 21-1056, k. 2. Wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1722 r.; LMAVB, RS, f. 86-82/1, k. 94, 244. Czapraka o trzech rogach na pieczęciach kadencji wileńskiej Trybunału Głównego Litewskiego nie udało się odnaleźć, występuje on jednak na pieczęciach kadencji nowogródzkiej Trybunału Głównego Litewskiego.

⁵¹ Tu znów wypadałoby zauważyć analogię do rozwiązań stosowanych na pieczęciach większych i mniejszych litewskich z czasów Wazów, gdzie motyw zamku/twierdzy też się pojawia; E. Rimša, *Nowe dane o litewskich pieczęciach państwowych Zygmunta III Wazy*, w: *Litwa w epoce Wazów*, red. W. Kriegerisen, A. Rachuba, Warszawa 2006, s. 157–174. Na przykład znaleziono również i w pieczęciach Michała Korybuta Wiśniowieckiego; LMAVB, RS, f. F6-326 (1670 r.); LVIA, f. 787, ap. 1, b. 53, k. 1 (1669 r.) i in. M. Gumowski, *Pieczęcie królów polskich*, Kraków, 1919, aneks; *Sigilla regum et reginarum Poloniae. Pieczęcie królów i królowych Polski. Ze zbiorów Archiwum Głównego Akt Dawnych*, Warszawa 2015, s. 109 (Władysław IV, pieczęć mniejsza litewska).

⁵² Więcej o oznaczaniu kolorów: E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį...*, s. 23; *Handbuch der Heraldik: Wappenfibel*, oprac. L. Biewer, Neustadt an der Aisch 2002, s. 44 i in.; *Wappen. Handbuch der Heraldik*, oprac. L. Biewer, E. Henning, Köln 2017, s. 102.

państwowego umieszczano mitrę wielkoksiążęcą⁵³, u dołu zaś nad tarczą herbu pisarza – koronę rangową. Nad koroną rangową herbu pisarza nie przedstawiano z reguły niczego, z rzadka – strusie pióra, w bardzo rzadkich przypadkach klejnotem hełmu mogły być figury zwierzęce czy ludzkie w ujęciu do pasa, tzn. klejnot zarówno w formie, jak i wyglądzie replikował całą lub część figury przedstawionej na tarczy herbowej.

Pod herbem państwa przedstawiany był herb pisarza litewskiego sądu trybunalskiego⁵⁴. Analiza herbów pisarzy również dostarcza wiele ciekawego materiału. Jak zwrócił uwagę Aliaksej Szałanda, polskie herby mogą być dzielone na klasyczne i odmienne⁵⁵. Herby klasyczne odpowiadały wzorcom utrwalonym w polskich herbarzach. Takie właśnie klasyczne herby znajdujemy na pieczęciach Trybunału. Na przykład na pieczęci kadencji wileńskiej z 1742 r. Szymon Syruc umieścił herb Doliwa⁵⁶, na pieczęci z 1759 r. pod herbem państwa umieszczony jest herb Jastrzębiec⁵⁷, a z 1760 r. – figura herbu rodowego Teodora Billewicza⁵⁸.

Według Szałandy herby odmienne różniły się określonymi detalami. Zindywidualizować herb można było poprzez zmianę jego godła lub labrów bądź też obu tych elementów. Jedną z przyczyn zmiany było stworzenie własnego herbu. Badając pieczęć Trybunału, udało się napotkać również przypadki indywidualizacji herbów pisarzy, np. na pieczęci kadencji wileńskiej z 1748 r. Andrzej Abramowicz umieścił herb Lubicz odmienny – podkowę z krzyżem nad nią i półkrzyżem w podkowie⁵⁹.

Nie mniej ciekawych informacji dostarczają inicjały pisarza umieszczone wokół jego herbu. W trakcie badań ustalono, że w odróżnieniu od pieczęci instytucjonalnych wileńskiego sądu ziemskiego (które choć pod względem heraldycznym były podobne – również miały herb państwa u góry, u dołu herb pisarza, po którego bokach znajdujemy po trzy litery inicjałów)⁶⁰ na pieczęciach Trybunału po obu

⁵³ Wyjątek stanowi pieczęć na wypisie z ksiąg Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1713 r., gdzie nad herbem państwowym umieszczona jest pięciopalkowa korona rangowa; LMAVB, RS, f. 17-148/4.

⁵⁴ Motywy te są zaczerpnięte z pieczęci ziemskiej, gdzie herb pisarza znajdował się pod herbem państwa. Herb pisarza służył również jako dodatkowa ochrona przed fałszerstwem.

⁵⁵ А. Шаланда, *Гербы шляхты навагрудскага павета ВКЛ у другой палове XVI – першай палове XVII ст.*, w: *Людзі і ўлада Навагрудчыны. Гісторыя ўзаемадзеяння (да 500-годдзя надання Навагрудку прывілея на магдэбургскае права)*, red. А.А. Скеп'ян, А.Б. Доўнар, А.А. Каваленя і ін., Мінск 2013, s. 119–129.

⁵⁶ Pieczęć Trybunału Głównego WKL w Wilnie (1742 r.); LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2860, k. 15.

⁵⁷ Pieczęć Trybunału Głównego WKL w Wilnie (1759 r.); VUB, RS, f. 4-(A660)-26067.

⁵⁸ Pieczęć Trybunału Głównego WKL w Wilnie (1760 r.) odcisnięta na wypisie z księgi Trybunału Głównego WKL w Wilnie z 1760 r.; VUB, RS, f. 4-(A660)-26193, k. 6.

⁵⁹ E. Patiejūnienė, *Brevitas ornata. Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius 1998, s. 312, il. 155.

⁶⁰ J. Sipavičiūtė, *Antspaudas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų...*, s. 145 i in.

stronach herbu pisarza inicjały składają się najczęściej z pięciu, sześciu i nawet siedmiu liter⁶¹. Świadczy to, że intencją pisarzy było ukazanie jak największej liczby piastowanych przez siebie urzędów. Na przykład na pieczęci kadencji wileńskiej z 1742 r.⁶² po jednej stronie herbu pisarza umieszczone były inicjały: S P K P G X, po drugiej – S I M I W L. Znaczący to: „S[zymon] S[yruć] P[odkomorzy] I[ego] K[rólewskiej] M[ości] P[isarz] T[rybunału] G[łównego] W[ielkiego] X[ięstwa] L[itewskiego]”. Z inicjałów dowiadujemy się więc, że był on nie tylko pisarzem, ale i podkomorzym.

Jeszcze lepszy przykład daje porównanie inicjałów tegoż samego pisarza Andrzeja Abramowicza (który piastował stanowisko pisarza zarówno wileńskiego sądu ziemskiego, jak i kadencji wileńskiej) na pieczęciach wileńskiego sądu ziemskiego i Trybunału w Wilnie w latach 40. XVIII w. Na pieczęci instytucjonalnej wileńskiego sądu ziemskiego⁶³ z 1748 r. inicjały pisarza umieszczono po bokach jego herbu – z jednej strony: A P W, z drugiej: A Z W.: „A[ndrzej] A[bramowicz] P[isarz] Z[iemski] W[ojewództwa] W[ileńskiego]”. Tymczasem na pieczęci Trybunału w Wilnie z 1744 r.⁶⁴ z jednej strony herbu pisarza widnieją inicjały A S W T W, z drugiej – A W P G X, a u dołu herbu – L. Oznacza to: „A[ndrzej] A[bramowicz] S[tolnik] W[ojewództwa] W[ileńskiego] P[isarz] T[rybunału] G[łównego] W[ielkiego] X[ięstwa] L[itewskiego]”.

Równie ciekawe informacje kryją podpisy składane pod dokumentami Trybunału. Interesujące, że podpisując dokumenty, pisarze raczej nie podawali nazw pełnionych przez siebie urzędów, w odróżnieniu od inicjałów na pieczęciach trybunalskich⁶⁵. Czynie tak zapewne ze względów praktycznych – wszak to tylko podpis. Po drugie, nie istniała wtedy tradycja podawania przy składaniu podpisu wszystkich swoich stanowisk. Z drugiej strony, z podpisów wydobyć możemy wiele dodatkowych informacji o konkretnym urzędniku.

Przykładem może być analizowany już powyżej przypadek z 1742 r.⁶⁶, kiedy pisarz Szymon Syruć pod herbem państwowym podał: „Szymon Syruć Podkomorzy Jego Królewskiej Mości Pisarz Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa

⁶¹ Pieczęć Trybunału Głównego WKL w Wilnie (1759 r.); VUB, RS, f. 4-(A660)-26067. Szczególnie jest to widoczne na pieczęciach jego kadencji mińskiej i nowogródzkiej, np. wypis z księgi Trybunału Głównego WKL w Mińsku z 1744 r. z pieczęcią kadencji mińskiej 1743–1744 r. (LMAVB, RS, f. 148-43, k. 31), wezwanie z pieczęcią z 1747 r. z księgi Trybunału Głównego WKL w Nowogródku (LMAVB, RS, f. 201-392).

⁶² Na pieczęci Trybunału Głównego WKL w Wilnie z 1742 r.; LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2860, k. 15.

⁶³ LVIA, f. 20, ap. 1, b. 82, k. 21.

⁶⁴ Pieczęć Trybunału Głównego WKL kadencji wileńskiej, odcisnięta na wypisie z księgi Trybunału Głównego WKL w Wilnie z 1744 r.; LMAVB, RS, f. 21-1056, k. 2.

⁶⁵ Na przykład wypis z księgi Trybunału Głównego WKL w Nowogródku z 1755 r. z podpisem pisarza Michała Rudominy-Dusiackiego. Podpis jest krótki, a więcej skrótów urzędowych znajdujemy na pieczęci; LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 76, k. 522.

⁶⁶ LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2860.

Litewskiego”. Tymczasem podpisując się, wskazał, że jest deputatem kowieńskim i pisarzem Trybunału Głównego Litewskiego. Jak widzimy, ta sama osoba mogła podać o sobie różne informacje.

W tym miejscu pokusić się można o pewne podsumowanie ustaleń na temat pieczęci Trybunału. Wszystkie pieczęcie instytucjonalne były odciskowe. Od końca XVII w. aż do lat 60. XVIII w. pieczęcie kadencji wileńskiej były owalne, okrągłych zaczęto używać dopiero w latach 80. XVIII w.

Jeszcze jednym ważnym aspektem są rozmiary pieczęci. Na podstawie zebranych do badań pieczęci można twierdzić, że od końca XVII do końca XVIII w. rozmiary pieczęci wzrastały. Przykładowo w 1713 r. pieczęć kadencji wileńskiej była owalna i miała rozmiary 44 x 38 mm⁶⁷, tymczasem najpóźniejsza znana nam dziś pieczęć, z 1784 r., była okrągła i miała średnicę 73 mm⁶⁸.

Istotnych informacji dostarczają daty na pieczęciach i ich pisownia. Mogą one wskazywać na ważne wydarzenia państwowe, czas utworzenia lub odrodzenia instytucji czy początek urzędowania konkretnej osoby. Najczęściej jednak oznaczały czas sporządzenia lub odnowienia tłoku pieczętnego⁶⁹. Według Mariana Haisiga, zamieszczone w legendach daty oznaczają najczęściej czas sporządzenia lub odnowienia tłoku, w wyobrażeniu zaś jakieś wydarzenie historyczne⁷⁰. Po zbadaniu dat umieszczonych na pieczęciach kadencji wileńskiej możemy potwierdzić tę tezę. Na pieczęciach trybunalskich daty pisane były najczęściej cyframi arabskimi, przeważnie w końcu legendy, i odnosiły się do czasu sporządzenia bądź odnowienia tłoku. Bardzo rzadko daty pisano w wyobrażeniu pieczęci na postumencie herbu.

Legendy pieczętnie także dostarczają ciekawych informacji. Dowiadujemy się z nich o rodzaju pieczęci, nazwie instytucji, właścicielu i piastowanym przezeń urzędzie, określonych odnośnikach topograficznych, różnych wydarzeniach historycznych, używaniu języków, czasie sporządzenia tłoku i wielu aspektach powiązanych z epoką. Legenda pieczęci kadencji wileńskiej nie była jednakowa w ciągu całego XVIII w. W drugiej–trzeciej dekadzie tego stulecia legendę pisano krótko: np. „PIECZENC · TRIBVNAL · WILENSKA · W X L R 1713”⁷¹. W latach 30. zmieniło się tylko to, że rozwijano skróty: zamiast WXL pisano Wielkie Księstwo Litewskie, a trybunał stał się Trybunałem Głównym, np. „PIECZENC : TRIBVNALV : GLOWNEGO : WIELKIEGO : X : LITEWSKI[E]GO R 1737”⁷². W kolejnej dekadzie w legendzie pieczęci pojawiło się słowo „kadencja”, np. „PIECZENC : TRIBVNALV : GLOWNEGO : W:X: L KADENCY WILENSKIEY

⁶⁷ Wypis z księgi Trybunału Głównego WKL w Wilnie z 1713 r.; LVIA, f. 1292, ap. 1, b. 44, k. 43.

⁶⁸ Wypis z księgi Trybunału Głównego WKL w Wilnie z 1784 r.; LVIA, f. 1178, ap. 1, b. 340, k. 60.

⁶⁹ W. Ewald, *op. cit.*, s. 223–224; G.A. Seyler, *op. cit.*, s. 371; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai...*, k. 88.

⁷⁰ M. Haisig, *Studia nad legendą pieczęci miejskiej*, Wrocław 1953, s. 130.

⁷¹ LVIA, f. 1292, ap. 1, b. 44, k. 43.

⁷² VUB, RS, f. 4-(530)-21732.

ROKV 1739⁷³. W latach 50. XVIII w. nie było już jednak na pieczęciach wileńskich używane, legenda była prosta, np. „PIECZENC : TRIBVNALV : GLOWNEGO : W: X:L R 1760⁷⁴. W latach 60.–70. znów się pojawiło pojęcie „kadencja”, np. „PIECZENC: TRIBVNALV: GLOWNEGO : W:X:L KADENCY WILENKSKIEI R 1761⁷⁵. Tak jak w innych ówczesnych sądach⁷⁶, w latach 80. XVIII w. legendy były znacznie bardziej szczegółowe, zawierały nieraz dodatkową informację o pisarzu, który dzierżył tłok oraz o pełnionych przez niego urządach, np. „+ PIECZEC + TRIBVNALU + GLOWNEGO KADENCYI WILENKSKIEY ROKU 178?”. W legendzie wewnętrznej: „ZA· PISARSTWA·I·W·RO...KIEGO·PODSTY... POWIATU·UPITSKIEGO⁷⁷. Legendy pisane były po polsku, jedynie w wyjątkowych przypadkach po łacinie, przeważnie bywała to litera na oznaczenie słowa „ANNO”. Analiza legend wykazuje zatem, że nie były one stałe i ulegały zmianom.

Wpisywana do koroboracji formuła sigillacyjna miała istotne znaczenie, ponieważ ściślej kojarzyła różne dokumenty z pieczęciami. Jeśli chodzi o pisownię formuł, w dokumentach Trybunału do czasu aż otrzymał on swój własny tłok znajdujemy w koroboracjach zapis, że mają one pieczęć sądu ziemskiego odnośnego województwa, tzn. w formule pieczętowania jest wskazane: „z pieczęcią ziemską województwa trockiego, nowogrodzkiego, mińskiego lub wileńskiego” (oryg. „под печатю земскою воеводства трокского/новгородского/минського/вильенского⁷⁸). W dokumentach wydanych podczas kadencji wileńskiej, pieczętowanych samodzielną (instytucjonalną) pieczęcią trybunalską, formuła pieczętowania była prosta: wskazywano jedynie, że dokument jest „pod pieczęcią Trybunalską”, np. „pod pieczęcią Trybunalską Wileńską⁷⁹. Warto odnotować, że kiedy na pieczęciach pojawiło się w legendach pojęcie „kadencja”, przeszło ono także do zapisów koroboracyjnych, np. „z pieczęcią Trybunału Głównego

⁷³ VUB, RS, f. 1135, ap. 20, b. 126, k. 14.

⁷⁴ VUB, RS, f. 4-(660)-26193.

⁷⁵ VUB, RS, f. 196-254.

⁷⁶ J. Sipavičiūtė, *Antspaudas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisimų...*, s. 144 i in.

⁷⁷ LVIA, f. 1178, ap. 1, b. 340, k. 60. W tym przypadku pisarzem Trybunału Głównego Litewskiego był podstarości upicki Roch Andrzej Kuszelewski; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697-1794)...*, s. 508.

⁷⁸ Na przykład wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Trokach z 1582 r.; LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 202, k. 7 (co prawda w koroboracji wskazano dodatkowo, że jest to wypis z księgi za podpisami sędziów i pisarza). Wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1596 r.; LMAVB, RS, f. 138-60. Odpis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Nowogrodzku z 1618 r.; LMAVB, RS, f. 16-100. Odpis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Mińsku z 1639 r.; LMAVB, RS, f. 17-148/2, k. 26. Odpis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Nowogrodzku; LMAVB, RS, f. 16-100. Odpis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Mińsku z 1639 r.; LMAVB, RS, f. 17-148/2, k. 26.

⁷⁹ Na przykład wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1722 r.; LMAVB, RS, f. 86-82/1, k. 94.

WKL kadencji wileńskiej⁸⁰. We wszystkich dokumentach wpisane do koroboracji formuły pieczętowania nie zawierają wskazówek co do motywów użycia pieczęci.

Należy tu wspomnieć ważny fakt, że choć w tamtych czasach w Wielkim Księstwie Litewskim za fałszowanie dokumentów, pieczęci i tłoków groziła surowa kara⁸¹, jednak, jak świadczą najnowsze badania historyków, podrabianie dokumentów⁸² w XVI–XVIII w. było niemałym problemem. Fałszowano nie tylko dokumenty, ale i pieczęcie na nich⁸³. Jak pokazują badania Adama Stankeviča, nawet w kancelarii Trybunału Głównego Litewskiego podróbki nie były rzadkością⁸⁴. Aktualny dla nas i jedyny znany fałszyfikat pieczęci Trybunału Głównego Litewskiego jest przechowywany w Bibliotece im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk⁸⁵. Zasluguje on na wnikliwszą uwagę (zob. il. 15).

Warto dodać, że uwagę na ten dokument zwrócił jeszcze w 1980 r. Rimantas Jasas⁸⁶, szerzej jednak tej pieczęci nie omawiał, zaznaczając tylko, iż „jedna pieczęć w czarnym laku ze znakiem Pogoni w miseczce woskowej została przywieszona nieodpowiednio na niecharakterystycznym sznurku. Na odwrocie arkusza uwaga Władysława Abramowicza, że ten dokument został przez księży misjonarzy

⁸⁰ Na przykład pieczęć Trybunału Głównego Litewskiego kadencji wileńskiej z 1746 r.; LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2858, k. 16 (oryg. „pod pieczęcią Trybunału Główn... Wielkiego Xięstwa Litewskiego Kadencji Wil”).

⁸¹ J. Sipavičiūtė, *Antspaudas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų...*, s. 61–66.

⁸² R. Ragauskienė, *Galimybės klastoti bajorijos dokumentus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a., w: Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, red. D. Antanavičius, D. Baronas, Vilnius 2008, s. 219–249, o pieczęciach zob. s. 235; *eadem*, *Dingę istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės privatūs archyvai*, Vilnius 2015, s. 255–277, przypadki fałszowania dokumentów przez szlachtę w sądach powiatowych zob. s. 278–284; A. Ryčkov, *Mirties baismės skyrimas viešųjų raštų klastotojams Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose XV amžiaus pabaigoje – XVI amžiaus viduryje*, w: *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškąjį visuomenę*, oprac. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius 2015, s. 109–120; A. Stankevič, *Dokumentų...*, s. 250–267; *idem*, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla...*, s. 358; P. Gut, M. Hlebionek, *Prawo pieczętne: rodzaje kancelaryjno-prawne i fałszerstwa pieczęci. Kręgi funkcjonowania pieczęci*, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach. Wyniki prac zespołu naukowego powołanego przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych do przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania materiałów sfragistycznych w zasobie archiwów państwowych*, oprac. A. Baniecki i in., Warszawa 2020, s. 22–32; G. Zujienė, *Mirties baismė Žemaičių pilies teisme XVI–XVII a. I pusėje*, „Lituanistica” 61, 2015, nr 2(100), s. 115–127; *Surasti tiesą. Pagalbiniai istorijos mokslai fałszyfikatų tyrime*, oprac. R. Čapaitė, Vilnius 2022.

⁸³ Znamy kilka fałszyfikatów pieczęci, kiedy zamiast należnej pieczęci Zygmunta Augusta do dokumentu została przywieszona pieczęć Michała Korybuta Wiśniowieckiego; K. Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius 1979, s. 236. Inna sfalszowana pieczęć miała herb łączony (w fałszyfikacie została użyta pieczęć z podrobionego dokumentu pod datą 25 VII 1612 r.); E. Rimša, *Nowe dane o litewskich pieczęciach...*, s. 171 i in.

⁸⁴ A. Stankevič, *Dokumentų...*, s. 250–267.

⁸⁵ LMAVB, RS, f. 4-12.

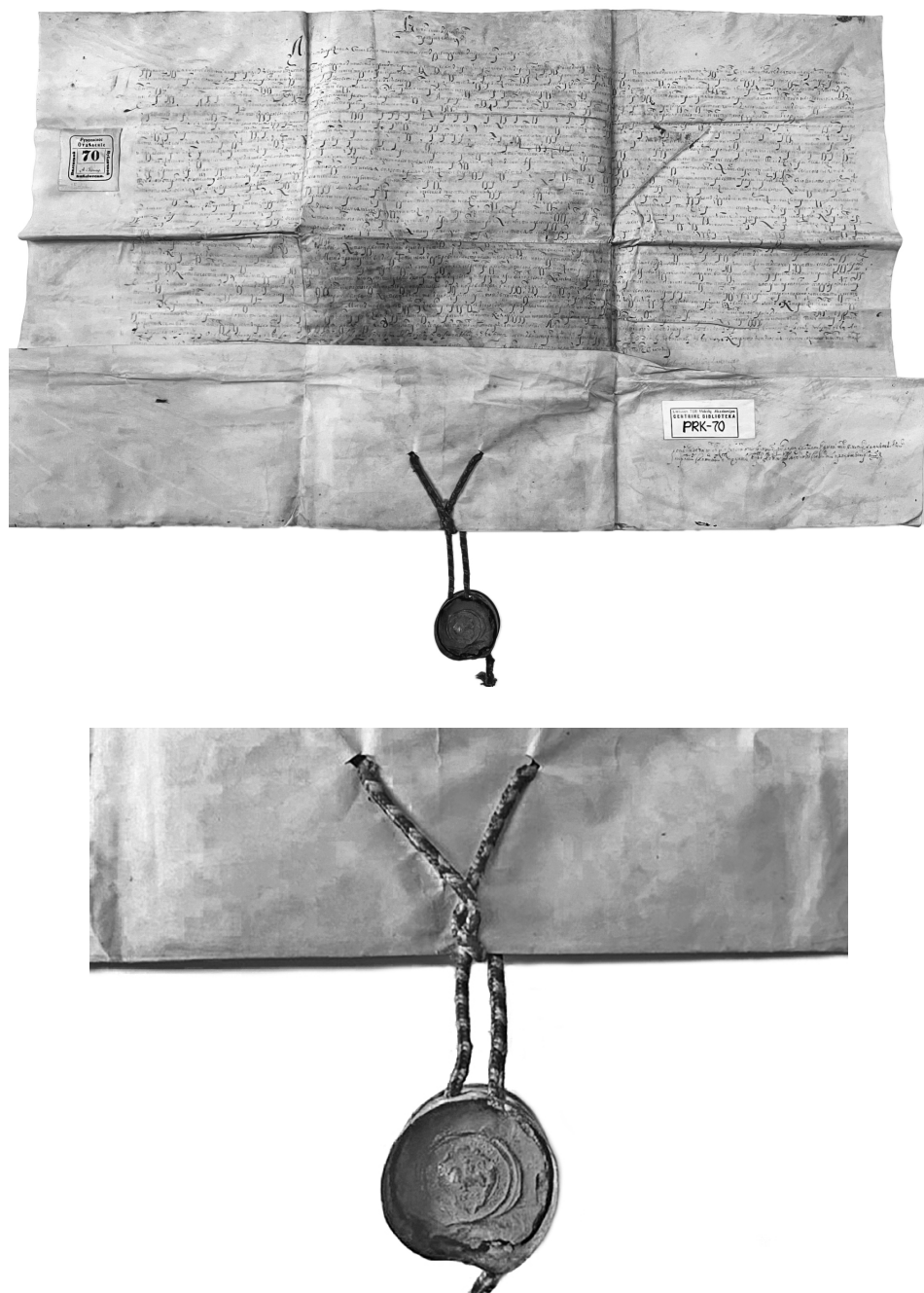
⁸⁶ *Pergamentų katalogas*, red. R. Jasas, Vilnius 1980, s. 399–400.

wileńskich sfałszowany”⁸⁷. O tym, że pergamin (wypis z ksiąg sesji wileńskiej Trybunału Głównego Litewskiego) jest fałszyfikatem, świadczy niejedyn stwierdzony w trakcie badań aspekt. Choć podana jest data 1571, nie jest ona oczywiście prawdziwa, ponieważ dopiero 1 marca 1581 r. na sejmie w Warszawie król Stefan Batory podpisał statut Trybunału Głównego Litewskiego i dopiero 30 kwietnia 1582 r. zebrał się on na swoją pierwszą sesję. Na to, że był to fałszykat wskazuje nie tylko niezwykajny charakter pisma, język oraz wymienieni w nim urzędnicy. Bardziej szczegółową analizę pozostawiamy przyszłym badaczom. Dla nas aktualna jest pieczęć, której należy poświęcić więcej uwagi. To, że została ona podrobiona, potwierdza nieprawidłowy sposób jej przywieszenia oraz wyniki analizy wyobrażenia pieczętnego. Jak już wspomniano, najwcześniejsze dokumenty Trybunału opatrywano pieczęciami sądów ziemskich, na których też był przedstawiony herb państwa, inny jednak niż umieszczony na tej pieczęci. Widać, że herb państwowy był ryty według wzoru jakiegoś innego godła państwa. Być może fałszerz widział herb państwa na innych dokumentach, wyrył go jednak bardzo niedokładnie. Widać, że majster, który sporządzał tłok, miał bardzo niskie kwalifikacje. Na herbie państwowym widnieje tu płaszcz, co jest elementem nader późnym, pochodzącym dopiero z pierwszej połowy XVIII w. Legenda pieczęci jest niestety całkowicie zatarta, nie możemy więc nic powiedzieć o samej pieczęci. Więcej uwagi możemy poświęcić sposobowi przywieszenia pieczęci do dokumentu. Przebito trzy otwory o niezwykajnym kształcie i sam sposób przywieszenia jest nietypowy dla pieczęci z tamtego okresu. To samo dotyczy użytych sznurów. Nie ma też specjalnego dla dokumentów zagięcia dolnej części arkusza. Dla porównania można wskazać, jak wygląda wypis z ksiąg Trybunału Głównego Litewskiego z 1591 r. z pieczęcią mińskiego sądu ziemskiego (zob. il. 16).

Badając dokumenty Trybunału Głównego Litewskiego, udało mi się odnaleźć kilka szczególnie rzadkich i unikalnych elementów ozdobnych (liter inicjalnych), wartych większej uwagi⁸⁸ (zwykle dokumenty sądowe nie wyróżniają się pod tym względem czymś szczególnym). Na przykład wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1605 r. zdobią inicjały B, П i П, mające kształt zwierząt (zob. il. 17). Możemy tylko snuć hipotezy, w jakim celu wypis sądu trybunalskiego został w taki sposób ozdobiony: czy na prośbę petenta, czy z osobistej inicjatywy pisarza bądź jego pomocnika? Dlaczego w rysunkach wykorzystano właśnie takie motywy i skąd zostały wzięte? Być może autor rysunków widział je w którejs z ówczesnych ksiąg?

⁸⁷ *Ibidem*, s. 399–400 (tłum. J.S.).

⁸⁸ Wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1604 r.; LMAVB, RS, f. 16-92, k. 73 (litera inicjalna). Wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1623 r.; LMAVB, RS, f. 16-103. Wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1628 r.; VUB, RS, f. 4-(A221)-17955 (litera inicjalna). Wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1671 r.; VUB, RS, f. 5-f. 119-31331/5.

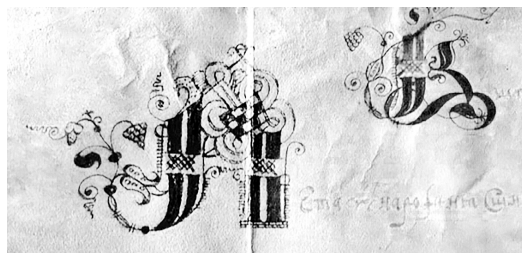
Il. 16. Wypis z ksiąg Trybunału Głównego Litewskiego z 1591 r. z pieczęcią mińskiego sądu ziemskiego; LMAVB, RS, F2-70.

Il. 17. Wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1605 r.; LMAVB, RS, f. 16-93, k. 44.

Il. 18. Wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1631 r.; LMAVB RS, 16-106, k. 90.

Il. 19. Wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1614 r.; LMAVB, RS, f. 2-75.

Il. 20. Wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1613 r.; LMAVB, RS, f. 2-74.

Innym przykładem jest wypis z księgi Trybunału Głównego Litewskiego w Wilnie z 1631 r., w którym również znajdujemy ozdobne litery inicjalne B, Л i П. Widać w nim narysowanych szlachcica/rycerza i ptaka (sowę?) (zob. il. 18). Tu również nie wiemy, w jakim celu wykonano te rysunki, czy na prośbę petenta, czy po prostu wskutek chwili wolniejszego czasu w sądzie, czy może autor rysunków utrwalił po prostu to, co oglądał na co dzień? Jest to przypadek absolutnie wyjątkowy, ponieważ pomijając ozdobne inicjały B, Л i П, narysowane też zostały: herb państwa? (obrócony w inną stronę) lub konny rycerz?, dwugłowy orzeł i niezidentyfikowane zwierzę (zob. il. 19). Co prawda, badając inne sądy – ziemskie, grodzkie i podkomorskie – takich ozdobnych inicjałów nie udało się odnaleźć, chociaż napotykamy nieco mniej ozdobne litery inicjalne⁸⁹. Do rozpoznania pozostaje osoba Jana Kolendy, który pełnił obowiązki pisarza nie tylko sądu ziemskiego, ale i Trybunału Głównego. W okresie, kiedy piastował te stanowiska, praktycznie we wszystkich dokumentach wydanych przez sąd ziemski i Trybunał litery inicjalne były w jakiś sposób ozdobione. Pozostaje tylko pytanie, czy autorem rysunków był on sam, czy jego pomocnicy.

Podsumowując, możemy stwierdzić, że uregulowania przewidziane w statucie i w konstytucjach sejmowych były realizowane w praktyce. Wszystkie dekrety Trybunału opatrzone były pieczęcią ziemską tego województwa, gdzie odbywały się sądy, a sędziowie z każdego województwa i pisarz sądu ziemskiego składali pod dekretami swoje podpisy. Od końca XVII w. do 1792 r. Trybunał Główny używał własnego samodzielnego tłoku, zależnego od miejsca obrad. Od 1775 r.

⁸⁹ Przykłady rysunków i liter inicjalnych: wypis z księgi kowieńskiego sądu grodzkiego z 1600 r.; VUB, RS, f. 4-(A231)-17939 (litera inicjalna). Wypis z księgi wileńskiego sądu grodzkiego z 1601 r.; LMAVB, RS, f. 16-88, k. 73 (litera inicjalna i twarzyczki). Wypis z księgi oszmiańskiego sądu grodzkiego z 1610 r.; VUB, RS, f. 4-(A756)-39436. Wypis z księgi kowieńskiego sądu ziemskiego z 1614 r.; VUB, RS, f. 4-(A204)-15877. Wypis z księgi oszmiańskiego sądu grodzkiego z 1614 r.; VUB, RS, f. 72-1339. Wypis z księgi wileńskiego sądu ziemskiego z 1614 r.; VUB, RS, f. 264-458 (litera inicjalna). Wypis z księgi oszmiańskiego sądu grodzkiego z 1641 r.; VUB, RS, f. 43-5483 (twarzyczki). Wypis z księgi wileńskiego sądu grodzkiego z 1666 r.; LMAVB, RS, f. 207-1352 (litera inicjalna). Wypis z księgi oszmiańskiego sądu ziemskiego z drugiej połowy XVII w. (1680 r.?). LMAVB, RS, f. 43-11421 (rysunek ryby); LMAVB, RS, f. 16-106, k. 90 itd. Dokument wołkowyskiego sądu ziemskiego z 1600 r.; VUB, RS, f. 4-A120-8405. Wypis z księgi witebskiego sądu grodzkiego z końca XVII w. (twarzyczka i litery inicjalne); BPAU i PAN, sygn. 3587, s. 8. Wypis z księgi żmudzkiego sądu ziemskiego z 1624 r.; VUB, RS, f. 182-10. Wypis z księgi nowogródzkiego sądu ziemskiego z 1627 r.; VUB, RS, f. 72-1895.

stwierdzamy użycie nowego tłoku na sesjach Trybunału Głównego Litewskiego w Grodnie.

Analiza pieczęci ujawnia wiele ważnych informacji. Na pieczęciach kadencji wileńskiej u góry na tarczy przedstawiany był herb państwa (Pogoń), u dołu zaś herb pisarza, także na tarczy, i jego inicjały (imienia, nazwiska i nazwy urzędu). herbu państwa były ustalone, różne były tylko sposoby ich przedstawiania. W zależności od okresu i tradycji kształty tarczy przedstawianych na pieczęciach Trybunału u góry – herbu państwa i u dołu pod nim – herbu pisarza nie były stałe. W wyobrażeniu pieczęci nad tarczą herbu państwowego umieszczano mitrę wielkopsięcącą, u dołu zaś nad tarczą herbu pisarza – koronę rangową. Pod herbem państwa przedstawiany był herb pisarza litewskiego sądu trybunalskiego. Na pieczęciach po obu stronach herbu pisarza inicjały składały się najczęściej z pięciu, sześciu i nawet siedmiu liter. Od końca XVII do końca XVIII w. rozmiary pieczęci wzrastały. Legenda pieczęci kadencji wileńskiej nie była jednakowa w ciągu całego XVIII w. Jeśli chodzi o pisownię formuł, w dokumentach do czasu aż otrzymał on swój własny tłok znajdujemy w koroboracjach zapis, że mają one pieczęć sądu ziemskiego odnośniego województwa. Artykuł szczegółowo analizuje zjawisko fałszerstwa pieczęci i dokumentu Trybunału Głównego Litewskiego, a badając dokumenty, udało się odnaleźć kilka szczególnie rzadkich i unikalnych elementów ozdobnych (liter inicjalnych).

Streszczenie

W ramach reformy sądownictwa w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1565–1566 utworzono następujące sądy: ziemskie (dla postępowań cywilnych), grodzkie (dla postępowań karnych) i podkomorskie (dla sporów o granice gruntów). Pełniły one również funkcje notarialne. Najwyższy litewski sąd apelacyjny – Trybunał Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego – ustanowiono w 1581 r. (jego pierwsza sesja odbyła się 30 kwietnia 1582 r.) dla rozpatrywania apelacji od sądów ziemskich, grodzkich i podkomorskich. Dokumenty Najwyższego Trybunału Litewskiego były uwierzytelniane pieczęciami. Od samego początku Trybunał nie miał stałej kancelarii ani siedziby. Jego posiedzenia odbywały się kolejno w Wilnie, Trokach, Mińsku i Nowogródku. Do zbadania przepisów prawnych regulujących używanie pieczęci Najwyższego Trybunału Litwy wykorzystano postanowienia Trybunału Litewskiego z 1581 r. Wynika z nich, że od utworzenia w 1582 r. Trybunał posługiwał się pieczęcią sądu ziemskiego danego okręgu. Dla przykładu, używał pieczęci sądu ziemskiego wileńskiego podczas kadencji wileńskiej, pieczęci sądu ziemskiego w Nowogródku podczas kadencji nowogródzkiej, pieczęci sądu ziemskiego w Trokach podczas kadencji trockiej, a pieczęci sądu ziemskiego w Mińsku podczas jego kadencji mińskiej. Dekrety Trybunału Litewskiego były podpisywane przez sędziów każdego województwa i pisarza sądu ziemskiego. Ze względów praktycznych (brak stałej siedziby i kancelarii) po reformie z 1588 r. odbywały się tylko dwie sesje rocznie zamiast wcześniejszych czterech (Wilno, Troki, Nowogródek i Mińsk). Jedna odbywała się w Wilnie, druga (nowogródzko-mińska) w Mińsku jednego roku, a następnego w Nowogródku. Kadencja trocka została zlikwidowana.

Szczegółowej analizie cech heraldycznych i sfragistycznych pieczęci sądów trybunalskich kadencji wileńskiej poddano niepublikowane pieczęci przechowywane w zbiorach bibliotecznych i archiwalnych, stanowiących największy i najważniejszy zbiór źródeł do tych badań. Potwierdza to, że uregulowania w zakresie używania pieczęci trybunalskich zostały zawarte w postanowieniach

dotyczących ustanowienia Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1581 r. i konstytucji sejmowej, i były realizowane w praktyce. Samodzielnych pieczęci sądów trybunalskich zaczęto używać pod koniec XVII w. w Wilnie, Mińsku i Nowogródku, a od końca XVIII w. w Grodnie. Pieczęć najwyższej rangi początkowo miała tylko herb państwowy. Kilkadziesiąt lat później zmieniła się w herb państwowy u góry i herb pisarza poniżej. W XVII i XVIII w. herb państwowy był już umieszczony na pieczęci Trybunału Litewskiego kadencji wileńskiej, ale jego przedstawienie było inne. O formie pieczęci w tamtym czasie decydowała tradycja ukazywania herbów. Na pieczęciach sądów trybunalskich hełm książęcy widniał nad herbem państwowym, a symbol rangi nad herbem pisarza. Klejnot herbowy najczęściej miał postać piór. Labry na pieczęciach Trybunału Litewskiego kadencji wileńskiej występowały bardzo rzadko. Wprowadzono je stosunkowo późno, pod koniec XVIII w. Z upływem czasu wielkość pieczęci trybunalskich rosła. Od końca XVII do drugiej połowy XVIII w. pieczęcie sądów trybunalskich miały zwykle kształt owalny, pieczęci okrągłych zaczęto używać dopiero pod koniec XVIII w. Legendy pieczęci Trybunału Litewskiego ulegały zmianom – pojawiło się w nich liternictwo renesansowe (humanistyczne kapitaliki), większość napisana była w języku polskim, ze sporadycznymi wtrąceniami łacińskimi. Daty umieszczano na końcu legendy – wskazywały na czas wytworzenia pieczęci. Na dokumentach Trybunału Litewskiego stosowano koroborację, czyli formułę uwierzytelniającą. Określała one nazwę Trybunału i rodzaj użytej pieczęci, ale odnotowywała jedynie fakt opieczętowania. W artykule przedstawiono również jeden – będący fałszyfikatem – dokument z pieczęcią Trybunału Litewskiego, przechowywany w Bibliotece im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, oraz kilka dokumentów Trybunału z ozdobnymi inicjałami. Podobieństwa do heraldyki i sfragistyki pieczęci trybunalskich kadencji wileńskiej można znaleźć w innych kadencjach Trybunału. Powinno to być jednak przedmiotem dalszych szczegółowych badań. Ostatecznie 6 czerwca 1792 r. Trybunał Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego został rozwiązany.

Seals of the Lithuanian Supreme Tribunal in the Grand Duchy of Lithuania, 1581–1792: Seals of Vilnius Term

Summary

During the 1565–1566 court reform in the Grand Duchy of Lithuania, the following courts were established: the Land Courts (for civil proceedings), the Castle Courts (for criminal proceedings) and the Chamberlain Courts (for land boundary disputes). These courts also performed notarial functions. The Supreme Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania was established in 1581 (its first session was held on 30 April 1582) to hear appeals from the Land, Castle, and Chamberlain Courts. The documents of the Lithuanian Supreme Tribunal were certified with seals. Since its inception, the Tribunal had no regular chancery and seat. Therefore, it held its meetings not in a single city but in Vilnius, Trakai, Minsk, and Navahrudak in succession. The provisions of the Supreme Tribunal of Lithuania of 1581 were used to study the legal regulations governing the use of seals of the Lithuanian Supreme Tribunal. It shows that since its establishment in 1582, the Tribunal used the stamp of the Land Court of the relevant district. For example, the seal of the Land Court of Vilnius was used by the Supreme Tribunal of Lithuania during its Vilnius term, the seal of the Land Court of Navahrudak was used during its Navahrudak term, the stamp of the Land Court of Trakai during its Trakai term, and the seal of the Land Court of Minsk during its Minsk term. The decrees of the Supreme Tribunal of Lithuania were signed by the judges of each province and the scribe of the Land Court. For practical reasons (the lack of a permanent seat and chancery), only two sessions per year were held after the 1588 reform instead of the previous four (Vilnius, Trakai, Navahrudak, and Minsk). One was held in Vilnius, the second one (Navahrudak–Minsk) was held in Minsk one year, and in Navahrudak the next. The Trakai term was abolished.

A thorough analysis of the heraldry and the sigillography of the Tribunal Court of the Grand Duchy of Lithuania is presented based on unpublished archival sources (seals) stored in library and

archive collections, which was the largest and most important body of references for this research. It confirms that the regulations concerning the use of seals of the Tribunal Court were established in the provisions of the Supreme Tribunal of Lithuania of 1581 and the Sejm Constitution and were implemented in actual-life practice. The independent seals of the Supreme Tribunal of Lithuania began to be used at the end of the seventeenth century in Vilnius, Minsk, and Navahrudak and from the end of the eighteenth century in Grodno. The highest-rank independent institutional seal of the Lithuanian Supreme Tribunal initially had only the state coat of arms. Several decades later, it changed into the state coat of arms at the top and the court scribe's coat of arms below it. Throughout the seventeenth and eighteenth centuries, the state coat of arms had already been established in the seal of the Supreme Tribunal of Lithuania of Vilnius term, but their depiction was different. The traditions of depicting shields of that period governed the shapes of shields visible on these court seals. A duke's cap was located above the state coat of arms, and similarly, a cape of rank was situated above the scribe's coat of arms. It was typical for a scribe of the Lithuanian Supreme Tribunal of Vilnius term to locate the crest above the heraldic helmet. Feathers were the most common crest. Mantles were uncommon in seals of the Supreme Tribunal of Lithuania of Vilnius term. They were introduced relatively late, at the end of the eighteenth century. A press-sealing method was mainly used with seals of the Lithuanian Supreme Tribunal. The size of the seals of this Tribunal tended to increase. They usually had an oval shape from the end of the seventeenth century to the second half of the eighteenth century. The round shape was only used at the end of the eighteenth century. The legends of seals of the Supreme Tribunal of Lithuania were not immutable from the seventeenth through to the eighteenth century. Renaissance lettering (humanistic capitals) appeared in the seal inscriptions, most of which were written in Polish, and only rare Latin inclusions could be found. Dates were commonly placed at the end of the seal's legend and indicated when the stamp was produced. Corroborations, or the formula according to which a seal was impressed, were used on documents of the Supreme Tribunal of Lithuania. They specified the Tribunal's name and the seal type used but recorded only the fact of sealing. The article also includes a single counterfeit document with the seal of the Supreme Tribunal of Lithuania stored at the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences and several highly decorated Tribunal documents with ornamental initial letters. The similarities to the heraldry and sigillography of the Tribunal of Vilnius term can be found in other sessions of the Supreme Tribunal Court. However, this should be the subject of further detailed research. Finally, on 6 June 1792, Lithuania's Supreme Tribunal Court was dissolved.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (BPAU i PAN): sygn. 3587.
- Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos, Rankraščių skyrius (LMAVB, RS): f. 2-70, f. 2-74, f. 2-75, f. 4-12, f. 16-75, f. 16-81, f. 16-88, f. 16-89, f. 16-92, f. 16-93, f. 16-100, f. 16-103, f. 16-106, f. 17-148/2, f. 21-1056, f. 43-5483, f. 43-7667, f. 43-11421, f. 72-1339, f. 72-1895; f. 86-34, f. 86-82/1, f. 90-141, f. 138-60, f. 148-43, f. 182-10, f. 196-254, f. 201-392, f. 207-1352, f. 264-458, f. 264-797, f. 264-996.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA): f. 20, ap. 1, b. 63, 69, 82; f. 716, ap. 1, b. 2858, 2860; f. 1025, ap. 1, b. 2, l. 30; f. 1135, ap. 20, b. 76, 126; f. 1177, ap. 1, b. 202; f. 1178, ap. 1, b. 340; f. 1282, ap. 1, b. 9851; f. 1292, ap. 1, b. 44.
- Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (VUB, RS): f. 4-(A120)-8405, f. 4-(A203)-15839, f. 4-(A204)-15877, f. 4-(A221)-17955, f. 4-(A231)-17939, f. 4-(A530)-21732, f. 4-(A660)-26067, 26193, f. 4-(A756)-39436, f. 5-B2-226, f. 5-f. 119-31331/5.

Źródła drukowane

- Lappo I., 1588 m. *Lietuvos Statutas*, t. 2: *Tekstas*, Kaunas 1938.
- Pirmasis Lietuvos Statutas*, t. 2, cz. 1: *Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis*, wyd. S. Lazutka i in., Vilnius 1991.
- Statut Litewski drugiej redakcyi (1566)*, w: *Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1900 (Archiwum Komisji Prawniczej, t. 7).
- Valikonytė I., Lazutka S., Gudavičius E., *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, Vilnius 2001.
- Volumina legum*, t. 2, 7, 9, oprac. J. Ohryzko, Petersburg 1860–1889.
- Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года*, wyd. T.I. Даўнар i in., Мінск 2003 / *Statut Viālikaha kniāstva Litoūskaha 1566 hoda*, wyd. T.I. Daūnar i in., Minsk 2003.

Opracowania

- 1413 m. *Horodlės aktai (dokumentai ir tyrinėjimai) / Akty horodelskie z 1413 roku (dokumenty i studia)*, red. J. Kiaupienė, L. Korczak, oprac. J. Kiaupienė, L. Korczak, P. Rabiej, E. Rimša, J. Wroneński, Vilnius–Kraków 2013.
- Adamczewski M., *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej, cz. 2: Pieczęcie sądów szlacheckich do 1793 roku*, Zgierz 2010.
- Bardach J., *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa 1999.
- Bloche M., Dorion-Peyronnet C. i in., *Empreintes du passé – 6000 ans de sceaux*, Rouen 2015.
- Bubnelis L., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų, institucijų ir pareigūnų antspaudai Lietuvos dailės muziejaus sfragistikos rinkinyje*, „Lietuvos dailės muziejaus metraštis” 12, 2007, s. 128–140.
- Cherry J., Berenbeim J., de Beer L., *Seals and Status: the Power of Object*, London 2018.
- Chmiel A., *Materyały sfragistyczne. Pieczęcie ziemskie i Trybunału koronnego w Polsce*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 3, 1897, s. 1–12.
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696)*. *Spis*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2007.
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794)*. *Spis*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004.
- Diederich T., *Siegelkunde, Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, Böhlau–Wien 2012.
- Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015.
- Edmundas Rimša: *bibliografinė rodyklė, 1972–2008*, oprac. R. Strazdūnaitė, Vilnius 2008.
- Ewald W., *Siegelkunde*, München–Berlin 1914.
- Galkus J., *Lietuvos Vytis*, Vilnius 2009.
- Gumowski M., *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966.
- Gumowski M., Haisig M., Mikucki S., *Sfragistyka*, Warszawa 1960.
- Gut P., Hlebionek M., *Prawo pieczętno: rodzaje kancelaryjno-prawne i fałszerstwa pieczęci. Kęgi funkcjonowania pieczęci*, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach. Wyniki prac zespołu naukowego powołanego przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych do przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania materiałów sfragistycznych w zasobie archiwów państwowych*, oprac. A. Baniecki i in., Warszawa 2020, s. 19–32.
- Handbuch der Heraldik: Wappenfibel*, oprac. L. Biewer, Neustadt an der Aisch 2002.
- Haisig M., *Studia nad legendą pieczęci miejskiej*, Wrocław 1953.
- Henning E., *Auxilia Historica. Beiträge zu den Historischen Hilfswissenschaften und ihren Wechselbeziehungen*, Köln–Weimar–Wien 2004.
- Ilgen Th., *Sphragistik*, oprac. A. Meister, „Grundriß der Geschichtswissenschaft” 1, 4, 1912, s. 1–58.

- Jablonskis K., *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius 1979.
- Janulaitis A., *Vyriausiasis Lietuvos tribunolas XVI–XVIII amž. Jo atsiradimas, veikimas ir reikšmė Lietuvos gyvenime*, Kaunas 1927.
- Kiaupienė J., *Tarp Romos ir Bizantijos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės kultūros aukso amžius (XV a. antroje pusėje – XVII a. pirmoje pusėje)*, Vilnius 2016.
- Kittel E., *Siegel*, Braunschweig 1970.
- Kuczyński S.K., *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993.
- Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655*, oprac. V. Raudeliūnas, A. Baliulis, Vilnius 1988 (Lietuvos Teisės Paminklai, t. 3).
- Liublino unija: idėja ir jos tęstinumas*, oprac. L. Glemža, R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2011.
- Macht und Herrschaft im Siegel und Münzbild*, red. A. Stiedorf, Göttingen 2021.
- Ministri historiae: pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose: mokslinių straipsnių rinkinys. Skirtas Edmundo Antano Rimšos 65-mečio sukakčiai*, red. Z. Kiaupa, J. Sarcevičienė, Vilnius 2013.
- Patiejūnienė E., *Brevitas ornata. Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius 1998.
- Pergamentų katalogas*, oprac. R. Jasas, Vilnius 1980.
- Ragauskienė R., *Dingę istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės privatūs archyvai*, Vilnius 2015.
- Ragauskienė R., *Galimybės klastoti bajorijos dokumentus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a., w: Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, red. D. Antanavičius, D. Baronas, Vilnius 2008, s. 219–249.
- Railaitė-Bardė A., *Origo et arma. Kilmė ir herbas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII amžiuje*, Vilnius 2021.
- Rimša E., *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, Vilnius 2004.
- Rimša E., *The Heraldry of Lithuania*, Vilnius 2008.
- Rimša E., *Heraldry: Past to Present*, Vilnius 2005.
- Rimša E., *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto antspaudai ir žemių heraldika*, Vilnius 2016.
- Rimša E., *Lietuvos heraldika*, Vilnius 2008.
- Rimša E., *Lietuvos heraldika*, t. 2, Vilnius 2004.
- Rimša E., *Nowe dane o litewskich pieczęciach państwowych Zygmunta III Wazy*, w: *Litwa w epoce Wazów*, red. W. Kriegseisen, A. Rachuba, Warszawa 2006, s. 157–174.
- Rimša E., *Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, tłum. J. Sienkiewicz, Warszawa 2007.
- Ryčkov A., *Mirties baismės skyrimas viešųjų raštų klastotojams Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose XV amžiaus pabaigoje – XVI amžiaus viduryje*, w: *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, oprac. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius 2015, s. 109–120.
- Seyler G.A., *Geschichte der Siegel*, Leipzig 1894.
- Sipavičiūtė J., *Antspaudas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų sistemoje XVI–XVIII a.*, mps rozprawy doktorskiej, Humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija, Vilnius 2020.
- Sipavičiūtė J., *Pieczęcie sądów ziemskich w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1564–1792*, „Rocznik Lituanistyczny” 3, 2017, s. 27–45.
- Sliesoriūnas G., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena*, w: *XVIII amžiaus studijos*, t. 2: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: valstybė, kultūra, edukacija*, oprac. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2015, s. 250–275.
- Sliesoriūnas G., *Lietuvos istorija*, t. 6: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius 2015.
- Stankevič A., *Dokumentų klastojimo atvejai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo teismo praktikoje (XVIII a. antroje pusėje)*, w: *XVIII amžiaus studijos*, t. 3: *Lietuvos Didžioji*

- Kunigaikštystė: laimėjimai, iššūkiai, netektys*, oprac. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2016, s. 250–267.
- Stankevič A., *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius 2018.
- Stieldorf A., *Siegelkunde*, Hannover 2004.
- Surasti tiesą. Pagalbiniai istorijos mokslai falsifikatų tyrime*, oprac. R. Čapaitė, Vilnius 2022.
- Šmigelskytė-Stukienė R., Brusokas E., Glemža L. i in., *Modernios administracijos tapšmas Lietuvoje. Valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*, Vilnius 2014.
- Šlusarska M., *Litewskie kaznodziejstwo trybunalskie z czasów stanisławowskich o miłości ojczyzny, zgodzie i jedności obywatelów*, w: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, red. Z. Kiaupa, A. Mickevičius, J. Sarcevičienė, Vilnius 1997, s. 187–215.
- Wappen. Handbuch der Heraldik*, oprac. L. Biewer, E. Henning, Köln 2017.
- Whatley Laura J., *A Companion to Seals in Middle Ages*, Boston 2019.
- Wierzchowicka I., *Kancelaria Trybunału Litewskiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2001, nr 273, s. 101–123.
- Zakrzewski A.B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustroj – społeczeństwo*, Warszawa 2013.
- Zujienė G., *Mirties baismė Žemaičių pilies teisme XVI–XVII a. I pusėje*, „Lituanistica” 61, 2015, nr 2(100), s. 115–127.
- Соболева Н.А., *Русские печати*, Москва 1991 / Soboleva N.A., *Russkie pečati*, Moskva 1991.
- Цітоў А., *Геральдика Беларусі*, Мінск 2007 / Źsitoŭ A., *Geraldika Belarusi*, Minsk 2007.
- Цітоў А., *Пячаткі старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, Мінск 1993 / Źsitoŭ A., *Piachatki starazhynnaï Belarusi: narysy sfracistyki*, Minsk 1993.
- Шаланда А., *Пячаткі галоўнага Трыбуналу ВКЛ Менскай („рускай”) кадэцыі ў XVII–XVIII ст.*, w: *Мінск і мінчане. Дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 510-годдзя атрымання Менскам магдэбургскага права)*, Мінск 2010, s. 48–58 / Shalanda A., *Piachatki haloŭnaha Trybunalu VKL Menskaï („ruskaï”) kadentsyi ŭ XVII–XVIII st.*, w: *Minsk i minchane. Dzesiatŭ stahoddziaŭ historii (da 510-hoddzia atrymannia Menskam mahdeburhskaha prawa)*, Minsk 2010, s. 48–58.
- Шаланда А., *Гербы шляхты навагрудскага павета ВКЛ у другой палове XVI – першай палове XVII ст.*, w: *Людзі і ўлада Навагрудчыны. Гісторыя ўзаемадзеяння (да 500-годдзя надання Навагрудку прывілея на магдэбургскае права)*, red. А.А., Скеп’ян, А.Б. Доўнар, А.А. Каваленя і in., Мінск 2013, s. 119–129 / Shalanda A., *Herby shliakhty navahrodskaha paveta VKL u dryhoi palove XVI – perszaï palove XVII st.*, w: *Liidzi i ulada Navahrodchyny. Historyia ŭzaemadzeianniia (da 500-hoddzia nadanniia Navahrodku pryvileia na mahdeburhskae prawa)*, red. А.А. Скеп’ян, А. В. Доўнар, А.А. Каваленя і in., Мінск 2013, s. 119–129.
- Ясинский М.Н., *Главный Литовский Трибунал*, t. 1: *Происхождение Гл[авного] Лут[овского] трибунала*, Киев 1901, s. 524–542 / Īasinskiĭ M. N., *Glavnyĭ Litovskii Trybunal*, t. 1: *Proiskhozhdenie Gl[avnogo] Lit[ovskogo] trybunala*, Kiev 1901, s. 524–542.

Justina Sipavičiūtė – pracownica Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie, autorka pracy *Antspaudas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų sistemoje XVI–XVIII a.*, obronionej w 2020 r. w Humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija, Vilnius. Interesuje się sfragistyką i heraldyką Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII w. E-mail: justinasipav@gmail.com